

ORTA ASYA'DA YAŞAYAN MÜSLÜMANLARIN DİĞER DİNLERE BAKIŞI

Kemal POLAT*

Bozkurt KOÇ**

Özet

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, tarihten bu yana farklı dinleri ve din mensuplarını bünyesinde barındıran bir coğrafya olma özelliğine sahiptir. Bu bölgede yaşayan Müslüman Türk toplulukları farklı din mensupları ile birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan ve Kazakistan'da yaşayan Müslüman Türk topluluklarının diğer dinlere bakışı ve diğer din müntesipleriyle bir arada yaşama biçimleri incelenmekte ve diğer dinlere bakışı etkileyen teolojik, siyasi, stratejik, kültürel ve psikososyal nedenler tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Söz konusu coğrafyada çeşitli konularda yapılan araştırmalar bulunmakla birlikte, farklı din mensuplarının bir arada yaşamalarını konu edinen ve bu konunun arka planındaki nedenleri irdeleyen araştırma sayısının yeterli düzeyde ve yeterli nitelikte olmadığı söylenebilir. Bu araştırma gerek bu ülkelerde yaşayan Müslümanların farklı dinlere bakışı ve bir arada yaşama biçimlerini alan araştırması yöntemiyle değerlendirecek olması gerekse farklı din mensuplarının bir arada yaşamasını mümkün kılan teolojik, kültürel ve psikososyal nedenleri yaşayan şekilleriyle tespit etmeyi amaçlaması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Azerbaycan, Kazakistan, kültür, dinler arası diyalog.

THE OPINIONS OF THE CENTRAL ASIAN MUSLIMS ABOUT THE OTHER RELIGIONS

Abstract

Central Asian Turkish Republics are a geography which embraces different religions and their members since history. The Muslim Turkish communities who live in this region live in unity and solidarity with members of different religions. In this research, we will deal with the opinions of the Muslim Turkish communities, who live in Azerbaijan and Kazakhstan, about the other religions and their lives together with the followers of other religions. We will also try to determine the theological, political, strategic, cultural and psycho-social factors which affect the opinions about other religions.

It could be said that, there are studies about several subjects in this geography; however, the quantity and quality of these studies that investigate the members of different religions living together is not sufficient. This study is significantly important as it both will evaluate the Opinions of the Muslims who live in these countries about the Other Religions and their coexistence by using field study, and it will determine the theological, political, strategic, cultural and psycho-social factors which affect the opinions about other religions.

Keywords: Central Asian Turkish Republics, Azerbaijan, Kazakhstan, culture, interfaith dialogue

* Doç. Dr.; Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, kemalpolat1973@hotmail.com.

** Doç. Dr.; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, bozkurt.koc@omu.edu.tr.

Giriş

Toplumların geçmişi ve geleceği arasında bir köprü vazifesi gören kültür, millet ve toplumların varlık ve birliklerini korumalarında önemli bir role sahiptir. Bir toplumun dinî inanışları, örf ve âdetleri, gelenek ve göreneklere ise, o toplumun kültürünü meydana getiren unsurlardır. Din de bir toplumun kültürüne, felsefesine, yaşam tarzına, sosyal ilişkilerine etki eden önemli ve vazgeçilmez bir olgudur. Din, aynı toplum içerisinde yaşayan ve aynı dinî değerlere sahip bireyler arasındaki ilişkileri düzenlediği gibi; farklı dinlere mensup olan insanlar arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde de önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, bir din mensubunun diğer din mensuplarıyla ilişkisinin özünde mensup olduğu dinin temel karakteristikleri belirleyici olmaktadır. Aynı zamanda, insanların yaşadığı coğrafyadaki kültürel değerler ve farklı dinlerden insanların aynı coğrafyayı paylaşmış olmalarının da diğer dinlere bakışı belirlemede etkili olduğu söylenebilir. Yine insanların ata dedelerinden getirdikleri asırların yıpratamadığı örf, âdet ve gelenekler de diğer dinlere ve din müntesiplerine bakışta etkili olmaktadır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, tarihten bu yana çeşitli dinleri ve din mensuplarını bünyesinde barındıran bir coğrafyada yer almaktadır. Bu bölgede yaşayan Müslüman Türk toplulukları da hem İslâm dininden aldıkları hoşgörü hem de ata dedelerinden günümüze kadar taşıdıkları birlikte yaşama tecrübelerinden hareketle farklı din mensupları ile birlik ve beraberlik içerisinde yaşamakta, aynı mahalle, aynı pazar vb. gibi aynı yaşam alanlarını ve aynı mezarlığı paylaşmaktadırlar.

Bu araştırmada*, söz konusu coğrafyada yaşayan halkların diğer dinlere bakışı ve diğer din mensuplarıyla bir arada yaşama tecrübesi, alan araştırması yöntemiyle çeşitli açılardan incelenmektedir. Çağdaş dünyada geçerli olan çok kültürlülük ve çokluk içerisinde birlikte yaşama olgusunun, bu ülkelerde tabii uygulanış biçimleri tespit edilerek, bu konuda hangi unsurların etkili olduğu araştırılmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacını, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Müslüman Türk topluluklarının diğer dinlere bakışı ve diğer din mensuplarıyla bir arada yaşama biçimlerinin tespit edilmesi oluşturmaktadır. Söz konusu ülkelerde diğer dinlere bakışı etkileyen teolojik faktörler yanında, ortak bir coğrafyayı paylaşmanın; ekonomik, siyasi, stratejik, kültürel, psikolojik ve sosyal vb. nedenlerin neler olduğunun tespit edilmesi; birlikte ve hoşgörü

* Bu araştırma Atatürk Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen 2009/343 No'lu, "Orta Asya'da Yaşayan Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı" adlı proje kapsamında yapılmıştır.

içerisinde yaşama kültürünün hangi alanlarda vuku bulduğuna dair pratik örneklerinin tespit edilmesidir.

Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırmanın kapsamını, araştırmanın evreni içerisinde yer alan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan ve Kazakistan oluşturmaktadır. Ayrıca hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün sebepleri, tarihteki teorik örnekleri yanında gündelik hayattaki pratik örnekleri de araştırmanın kapsamı içerisindedir.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma, bir alan araştırması niteliği taşımaktadır. Bu araştırmada öncelikli olarak konuyla ilgili literatür kapsamlı bir şekilde araştırılmış ve temin edilmeye çalışılmıştır. Yine bu konuda araştırma yapan bilim adamları ve uzman kişilerle iş birliği içerisinde çalışılarak, konuyla ilgili kendi eserleri ve önerilerinden yararlanılmıştır. Daha sonra araştırma evreni içerisindeki ülkelere gidilerek ve mülakat, kaynak kişi kullanma, katılım, gözlem vb. tekniklerden yararlanılarak sözü edilen ülkelerde farklı dinlere bakış açısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bulgular elde edilirken, söz konusu ülkelerdeki çeşitli şehir, kasaba ve köylere gidilmiş, farklı sosyoekonomik düzeyde, farklı eğitim ve kültür seviyesinde, farklı yaş ve cinsiyetlerdeki çok sayıda insanla görüşülmüştür. Araştırmada, elde edilen bilgiler not edilmiş, yapılan mülakatlar video kamera aracılığıyla kaydedilmiş ve fotoğrafları çekilmiştir. Araştırma aşamasında gerek kaynak kişilerle gerekse daha fazla sayıdaki kişilerle söyleşi yapılarak güvenilir bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Araştırmada elde edilen bu bilgi ve bulgulardan hareketle araştırmanın teorik ve tecrübi bölümleri oluşturulmuştur. Kısaca daha önce ifade edildiği gibi araştırmada katılım, gözlem ve mülakat tekniği kullanılmıştır.

Araştırmanın Özgün Değeri ve Katkıları

Söz konusu coğrafyada çeşitli konularda yapılan araştırmalar bulunmakla birlikte, literatür taraması sırasında elde edinilen bilgiler ışığında farklı din mensuplarının bir arada yaşamalarını konu edinen ve bu konunun arka planındaki nedenleri irdeleyen araştırma sayısının gerek yeterli düzeyde gerekse yeterli nitelikte olmadığı söylenebilir. Bu araştırmada söz konusu ülkelerde yaşayan Müslümanların, diğer din mensuplarına bakışlarının ve bir arada yaşama tecrübelerinin mukayeseli bir şekilde tahlil edilecek ve değerlendirilecek olması araştırmanın özgün değerini ortaya koymaktadır. Zira bu ülkeler genelde farklı dinlerden insanların problemsiz bir şekilde birlikte yaşadığı ortak bir coğrafya olma özelliği taşımakta ve bu konuda araştırılmayı bekleyen adeta kültürel bir hazineyi bünyesinde barındırmaktadır. Araştırmanın özgün olan bir diğer yönü ise, söz konusu bu ülkelerde diğer dinlere bakışı etkileyen teolojik

faktörler yanında, ortak bir coğrafyayı paylaşmanın kültürel, psikolojik ve sosyal vb. nedenlerinin de inceleniyor olmasıdır. Araştırmanın diğer bir özgün yönü ise, farklı din mensuplarının bir arada yaşamasını mümkün kılan teolojik ve kültürel unsurları -gerek teorik gerekse alan araştırması yöntemiyle- yaşayan şekilleriyle tespit etmeyi amaçlamasıdır. Diğer taraftan, farklı din mensuplarının hoşgörü ve barış içerisinde bir arada yaşamalarında etkili olan psikososyal dinamikleri belirlemeyi amaçlıyor olmasıdır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan ve Kazakistan'da yaşayan Müslüman Türk topluluklarının diğer dinlere bakışının incelendiği bu çalışmada, öncelikli olarak bu ülkeler hakkında genel bilgilere ve dinî yaşam hakkındaki temel argümanlara yer verilmektedir. Daha sonra, gerek bu ülkelerdeki farklı din müntesiplerinin görüşlerine yer verilerek gerekse bu konudaki teorik bilgilere dayanarak, Müslümanların diğer dinlere bakışı, kutsal mabetlerin yapım ve onarımına yardım (cami, kilise, sinagog vb.); millî ve dinî bayramları kutlama; evlilik; komşuluk ilişkileri; yardımlaşma ve dayanışma; ikramda bulunma; cenaze töreni ve taziye; mezarlıklar; çocuklara isim verme, din değiştirme vb. konular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

A. Azerbaycan

1. Nüfus ve Etnik Yapı

Azerbaycan, Batı Asya ile Doğu Avrupa'nın kesişim noktası olan Kafkasya'da yer alan en büyük ülkedir. Doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan ve güneyinde İran bulunur. Kendisine bağlı olan Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'nin ise kuzey ve doğusu Ermenistan, güneyi ve batısı İran ile çevrilmiştir, Türkiye ile de kısa bir sınırı bulunmaktadır.¹ Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti 1918 yılında kurulmuş ancak iki yıl sonra Sovyetler Birliği topraklarına katılmıştır.² Azerbaycan Parlamentosunun 1991'de, ülkenin bağımsızlığını ilan etmesiyle ülke tekrar bağımsızlığını kazanmıştır.³ 2013 yılında Azerbaycan'ın nüfusu 9.356.500'dür. Azerbaycan, nüfusunun çoğunluğu Türk ve Müslüman olan bir ülkedir. Araştırmalar Azerbaycan Türklerinin nüfusunun son 50 yılda arttığını ve diğer etnik grupların sayısının ve oranının azaldığını göstermektedir. Azerbaycan'da farklı yıllarda nüfus sayımı yapılmıştır. 1999 yılı nüfus sayımının sonuçlarına

¹ The CIA World Factbook 2010, Skyhorse Publishing, New York, 2011 <https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>. (Erişim Tarihi: 16.05.2013).

² Richard Pipes, The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923, Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge, 1997.

³ Səttar Allahverdiyev, Azərbaycan Tarixinin Xronologiyası, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, Bakı, 2009, s. 110; Tuğrul Somuncuoğlu, Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 2012, s. 3; Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 - Ankara, Murat Yılmaz (ed.), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 13.

göre Azerbaycan'ın %90,6'sı Azerbaycanlılar, %9,4'ünü 80'in üzerindeki diğer milletlerden oluşmaktadır. Bunların %1,8'i Ruslar; %1.5'i Ermeniler, %2.2'si Lezgiler, %0.6'sı Avarlar'dır. Nüfusun geri kalanını ise Talışlar, Yahudiler, Kürtler, Tatarlar, Ukraynalılar, Beloruslar (Beyaz Rusyalılar), Tatlar, Udinler ve başka milletler oluşturmaktadır. Günümüz Azerbaycan'ı farklı etnik grupları kendi içinde barındırır. Türkler, Tatlar, Talışlar, Kürtler, Molokanlar, İngiloylar, Sahurlar, Avarlar, Lezgiler, Hinalıklar, Buduglular, Rutullar, Assuriyalılar, Udinler, Grızlar vb.⁴

2. Din

Azerbaycan'ın tarihî gelişiminin özellikleri, coğrafi konumu, nüfusunun etnik içeriği burada çeşitli dinlerin varlığına ortam yaratmıştır. Tarih sürecinde Putperestlik, Zerdüştlük, Yahudilik, Hristiyanlık, İslam ve diğer dinler ile bu dinlerden kaynaklanan dinî akımlar ülkede şu veya bu şekilde yayılabilmiş, birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir. Azerbaycan'da yaklaşık 510 dinî topluluk resmî olarak kayıtlıdır. Azerbaycan'da çeşitli dinî toplulukların faaliyet göstermesi ülkede dinî özgürlüğün varlığını kanıtlamaktadır.

Azerbaycan çok uluslu bir ülkedir. Bu ülkenin millî politikası çeşitli millet, etnik grup ve dinî azınlıkların beraber yaşaması ve hoşgörü ilkeleri temelinde belirlenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde çeşitli dinî birlikler bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık %96'sı İslam dinine inanmaktadır. Azerbaycan anayasasının 48. maddesi uyarınca herkes vicdan özgürlüğüne sahiptir. Anayasa'nın 18. maddesinin 1-3. fıkralarında Azerbaycan Cumhuriyeti'nde dinin devletten ayrı olduğu, tüm inançların eşit olduğu, kişileri aşağılayan, insanlık ilkelerine aykırı olan dinlerin yaygınlaştırılmasının yasak olduğu kaydedilmiştir. “Dinî inanç özgürlüğü hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu herkesin dine yaklaşımını belirlemesini ve ifade etme hakkını ve bu hakkı gerçekleştirmeyi güvence altına almaktadır.⁵

Azerbaycan'ın dinle ilgili yürüttüğü siyasetin en dikkat çeken yönü “dinî toleransın korunmasıdır”.⁶ Ülkede din ve mensubiyetle ilgili hiçbir ayrımcılık bulunmamaktadır. Herkes mensup olduğu dinin ayinlerini rahatlıkla yerine getirebilir ve kendi dinine inanabilir.⁷ Bu konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı İlham Aliyev şunları belirtmektedir. “Azerbaycan'da dinî ve millî zeminde tolerans hüküm sürer, bütün halklar bir aile gibi yaşar. Eminim ki bu,

⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>. (Erişim Tarihi: 16.05.2013); http://www.azerbaijans.com/content_1703_tr.html (Erişim Tarihi: 15. 07. 2013); The CIA World Factbook 2010; Somuncuoğlu, Azerbaycan Ülke Raporu, s. 2-4.

⁵ http://www.azerbaijans.com/content_499_tr.html (Erişim Tarihi: 15. 07. 2013); http://www.judicialcouncil.gov.az/e_az_republic.php#10 (Erişim Tarihi: 05.08.2012).

⁶ Radif Mustafayev, “İdarə etmə Sistemlərində Dövlət və Din Münasibətləri”, Dövlət və Din, Mart-Aprel 2011, 2 (22), s. 74-75.

⁷ Musayeva, “Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri”, Bakı Dövlət Universiteti İlahiyat Fakültesinin Elmi Məcəmuası, No: 14, Sentyabr, Eylül 2010, s. 207.

ülkemizin geleceği için çok önemli bir amildir”. Nitekim Gürcistan Katolik patriği II İlya şöyle demektedir: “Bugün Azerbaycan’da var olan tolerans atmosferinin yapılanmasında Haydar Aliyev’in ve bu bağlamda yaptığı düzenlemelerin rolü çok büyüktür...”. Azerbaycan Dağ Yahudileri dinî topluluğunun başkanı Semyon İkhiilov ise Haydar Aliyev’in, “Yahudilerin problem ve ihtiyaçlarıyla yakından ilgilenmiş...”⁸ olduğunu belirtmektedir.

20. asrın 20-30. yıllarında dinî değerlere yapılan saldırılara ve devlet tarafından konulan yasaklamalara rağmen, Azerbaycan halkı dinî görüşlerinden uzaklaşmamıştır. Haydar Aliyev bu konuyla ilgi olarak şunları belirtmiştir. “... Komünist ideolojinin beşeriyete vurduğu darbelerden en büyüğü 70 yıl boyunca din aleyhine yapılmış tebligat ve özellikle dinin yasaklanması ve dinin tahrif edilmesi olmuştur. Ancak tarih göstermiştir ki, din ve bizim mensup olduğumuz İslam dini o kadar kudrete maliktir ki, hiçbir hâkimiyet onunla başa çıkamamıştır”. Bu zor zamanlarda dahi insanlar Allah’a inanmışlar, ibadetlerini yerine getirmeye, örf ve âdetlerini uygulamaya çalışmışlardır. Azerbaycan’da ateistlerin asıl hedefi resmi din ve din adamları olmuştur. İnsanlar öldürülmüş ya da sürgüne gönderilmiştir. Cami, kilise ve sinagoglar kapatılmıştır. 20. asrın 90. yıllarından başlayarak geçmiş Sovyet döneminde kapatılmış olan cami, kilise ve sinagoglar tekrar ibadete açılmış, yenileri yapılmaya başlanmıştır.⁹

Azerbaycan’da nüfusun büyük bir bölümünü oluşturan Azerbaycan Türkleri, Müslüman’dır. Ülke nüfusunun %96’sı Müslümanlardan oluşmaktadır.¹⁰ Nüfusun %4’ü ise çoğunluğu Hristiyan olan diğer din mensuplarından oluşmaktadır (Hristiyanlar -çoğunluğu Rus Ortodoks Kilisesi, Gürcü Ortodoks Kilisesi ve Molokan-, Yahudiler, Bahailer, Kırışnacılık vb. ve yeni dinî hareketler). 2002 yılında Azerbaycan’da tahmin edilen Yahudi nüfusu 7.900’dür.¹¹ Azerbaycan’da İslam dinî icmaları (toplulukları) Kafkas Müslümanları İdaresi’ne tabidir. Müslüman olmayanların dinî toplulukları ise ülkede ya da ülke dışında faaliyet gösteren dinî merkezlere tabi olabilmektedir.

Azerbaycan’da din-devlet münasebetlerini düzenleyen iki kurum vardır: Bunlardan biri Azerbaycan’ın Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi, diğeri ise Kafkas Müslümanlar İdaresi’dir. Ülkede Hristiyan, Yahudi ve diğeri dinlere ait dinî kurumlar faaliyet

⁸ Heydar Aliyev and Religious Policy in Azerbaijan: Realities and Prospects, Ed. Hidayat Orujov, The International Conference, 3-4 April, 2007, Abilov, Zeynalov & sons, Baku, s. 13, 20, 40-41.

⁹ Şəhla Nuruzadə, XX. Əsrin 20., 30. illərində Azərbaycanda Etnokonfessional Şərait, Xəzər Universiteti Nəşriyyatı, Bakı, 2010, s. 7, 78-86, 163.

¹⁰ “General Information about Religion in Azerbaijan”, Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan, Presidential Library, s. 2.

¹¹ Tat gruplarının Yahudi oranını içermemektedir. (American Jewish Year Book, Edits. D. Singer and L. Grossman, American Jewish Committee, New York, 2002: 102, s. 609, 633).

göstermektedir.¹² Azerbaycan nüfusunun %96'sını oluşturan Müslümanların ise, %60-65'i Şii-Caferi, %30-35'i Sünni'dir. Ülkede 2000 civarında cami (Nahcivan dâhil), 11 kilise, 40 ibadet evi (Yahova Şahitleri, Adventisler, Babtisler, Ellinciler -Protestanlıktan ayrılmış bir grup- vb.), 6 Sinagog bulunmaktadır.¹³

3. Azerbaycan'da Yaşayan Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı

Azerbaycan Cumhuriyeti Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi başkan yardımcısı Gündüz İsmailov Azerbaycan'da dinî tolerans ve farklı dinlerin birlikte yaşama kültürleri gibi konularla ilgili olarak şunları belirtmiştir: Azerbaycan'da Hristiyanlığın bütün tarikatları yanında Avrupa Yahudileri (Aşka Nazi), Gürcistan Yahudileri ve Dağ Yahudileri bulunmaktadır.* Dağ Yahudileri çoğunluktadır¹⁴. İsrail'den sonra Yahudilerin birlikte yaşadığı tek yer Quba şehrindeki Kırmızı Kasaba'dır. Doğu Avrupa'nın en büyük sinagogu Bakü'de bulunmaktadır. Yahudiler yirmi altı asırdır Azerbaycan'da yaşamaktadır. Bir Yahudi'nin burnu bile kanamamıştır. Ermeniler 1918'de soykırım yaptıklarında, Azeriler ile samimi oldukları için Yahudileri de kitleler hâlinde öldürmüşlerdir. Yahudiler Ramazan Ayı'nda lokanta işletmez, Muharrem Ayı'nda da düğün yapmazlar. Azerbaycan'daki millî kahramanlar arasında, Yahudiler (Albert Agarunoviç Agarunov) ve Ruslar da bulunmaktadır. Azerbaycan doğumlu Yahudi Lev Landau, Nobel ödülü almıştır. Azerbaycan parlamentosunda bir de Yahudi milletvekili (Yevda Abramov) vardır, kendisi aynı zamanda meclis insan hakları komisyonu başkanıdır. Azerbaycan'da 9100 civarında Yahudi bulunmaktadır* İsrail'de Azerbaycan'dan gitmiş olan 100.000 civarında Yahudi vardır. Onların arasında milletvekili dahi (Yosef Şagal) bulunmaktadır. Ermeni soykırımı parlamentoya getirildiğinde Şagal karşı çıkmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı yapılırken eksik olan 200 milyon dolar bir Yahudi tarafından ödenmiştir. Azerbaycan'da ticaret yapmadığı hâlde 200 milyon doları cebinden ödeyen bu Yahudi, "Azerbaycan bizi büyüttü bende onun için yardım ettim" demiştir.

Hristiyanlık Azerbaycan'da birinci asırdan itibaren yayılmaya başlamış, dördüncü asırda devlet dini olmuştur. Albanya* Devleti, 1813'te kuzey ve güney diye ikiye ayrılmıştır.

¹² Musayev, "Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri", s. 209-218.

¹³ Gündüz İsmailov, Azərbaycan Respublikası Dinî Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi sedr müavini

* Yahudilik Azerbaycan'da tarihsel olarak Dağ Yahudileri ile temsil edilmektedir. Azerbaycan' üç Yahudi icması bulunmaktadır: Dağ, aşkinazi (Avropa) ve Gürcü Yahudileri (Zeynəddin, "Azərbaycanda Yəhudilik", s. 32).

¹⁴ Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri hakkında geniş bilgi için bk. Kemal Polat, "Azerbaycan'da Yahudilik ve Dağ Yahudileri", Bütün Yönleriyle Yahudilik Dinler Tarihi Araştırmaları VIII, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları (Uluslararası Sempozyum, 18-19 Şubat 2012) Ankara 2012. s. 149-165.

* Köken olarak kısmen Yahudi ya da başka ülkelerden gelen Yahudi kökenli Azerbaycan vatandaşlarını kapsamaktadır. http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:Yahudi_as%C4%B1l%C4%B1_Azeriler. (Erişim Tarihi: 14.07.2013).

* Albanya ya da Kafkas Albanyası, Arran Krallığı, tarihî Azerbaycan bölgesinde, bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, Ermenistan ile Dağıstan'ın güneyini kapsayan eski bir devlettir. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Albanya>. (Erişim Tarihi: 14.07.2013).

Bugün Azerbaycan'ın bulunduğu yer kuzey Azerbaycan'dır, güney hâla İran'ın elindedir ve İran'da 35 milyon Azeri yaşamaktadır. O zaman Albanya Devleti Kuzey Azerbeycan'da kurulmuş olup, resmî dini Hristiyanlıktır. “Kafkaslarda ilk yapılan kilise Kiş kilisesidir. Şaki Rayonu'nda bulunmaktadır. Bu kiliseye Kafkaslarda ‘kiliselerin annesi’ denir. Hz. Ömer Azerbaycan'a 640 yılında gelmiş o zamandan beri Kiş'de bir Hristiyan bile yaşamıyor. Ancak Azeriler o kiliseye dokunmamış, korumuş, saklamış ve günümüze getirmiştir.* Bu da Azerbaycan'da toleransın en açık göstergesidir”. 1813-1828 yıllarında Azerbaycan bölününce Ruslar tarafından Azerbaycan'a Katolik, Protestan ve Ortodokslar getirilmiş ve o günden beri bu mezhepler bu ülkede varlık göstermektedir. Bakü'de bir Katolik, bir Luteran, bir de Ortodoks kilisesi bulunmaktadır. Katolik kilisesinin yapılma kararı, Papa II. Jean Paul'un 2002 yılında Azerbaycan'a ziyaretinde verilmiştir. 2008 yılında ibadete açılmıştır. Bakü'deki en büyük Ortodoks kilisesi olan Jean Miranovski Kilisesi Azerbaycanlı hayırsever iş adamı Zeynelabidin Tağıyev* tarafından yaptırılmıştır. “Müslüman, Yahudi ya da Hristiyan mezheplerden herhangi biri mabet yaptıracak olsa, bütün mezhepler ona yardım eder. Bu yardımlaşma 19. yüzyıldan beri devam etmektedir. Bu gelenek Azerbaycan'ın tarihinde ve kültüründe vardır”.

İsmailov, kutsal mabetlere yönelik tutumlarla ilgili olarak şu çarpıcı olayı naklederek konuşmasına devam ediyor. Sovyetlerden önce Bakü'de bir kilise yanmış. Bu kilisenin tamir edilebilmesi için Müslüman kadınlar ziynet eşyalarını vermişler. Bu kadınlara neden böyle davranıyorsunuz diye sorulduğunda şu cevabı vermişler. “Tanrı'nın evi yanan şehirde bedbahlık, musibet baş verir. (Tanrı'nın evi yanan şehre kötülük musallat olur)”¹⁵. Görüldüğü gibi farklı bir dine ait mabedin onarımı için zorlama olmaksızın isteyerek yardım yapmışlardır.

Bu ülkede Müslümanlar, Hristiyanlar, Yahudiler ve diğer din mensupları tarihten beri karşılıklı anlaşma ve güven içerisinde yaşamış olup, Azerbaycan'da bu anlayışın derin tarihî kökleri bulunmaktadır. Dinî tolerans bu ülkenin karakteridir.¹⁶ Yalnızca Azerbaycan'daki Hristiyanlığın tarihî gelişimi bile bu ülkedeki toleransın örnekleriyle doludur.¹⁷ Konuyla ilgili olarak kaynak kişilerimiz şu bilgileri vermektedir: Azerbaycan, tarihten bu yana farklı dinlerin birlikte yaşadığı bir yerdir. Farklı din mensupları arasında hiçbir zaman problem yaşanmamaktadır.¹⁸ Bu ülkede her din mensubu hür¹⁹ ve dostluk içerisinde yaşamaktadırlar.²⁰

* Aynı zamanda Tağıyev, Bakü'deki Müslüman, Rus, Ermeni ve Yahudi Hayriye cemiyetleri tarafından fahri başkan seçilmiştir. (Şahin Durmaz, “Birlikte Yaşam Kültürüne Azerbaycan'dan Hacı Zeynel Abidin Tağıyev Örneği”, Living Together & Culture & Education, Balkan Studies III, s. 476-477).

¹⁵ Gündüz İsmailov, Azerbaycan Respublikası Dinî Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi sedr müavini.

¹⁶ Namiq Zeynəddin, “Azərbaycan Xalqının Raixi Nailiyyəti: Tolerantlıq”, Dövlət və Din, May-İyun 2010, s. 84-85.

¹⁷ Yaqut Əliyeva, “Azərbaycanda Xristiyanlıq”, Dövlət və Din, Fevral 2009, s. 46-49.

¹⁸ Salman Musayev, Vice Chairman of The Muslims Board of Caucasus, Baku, Azerbaijan (Kafkas Müslümanları Birliğı Başkan yardımcısı ve Müftü).

Normalin üstünde sayılabilecek misafirperverlik ve hoşgörü vardır.²¹ Farklı din müntesiplerine hiçbir zaman olumsuz bir şekilde davranılmamıştır.²² Aynı mahalledeki esnaflar Yahudi ve Hristiyan müşterileri ile problemsiz bir şekilde birlikte yaşamaktadırlar.²³

Konuyla ilgili bizleri derinden etkileyen bir başka olaya da Azerbaycan Şehitler Hiyabanı'nı (Şehitlik)²⁴ ziyaretimiz esnasında şahit olduk. 77 yaşında olmasına rağmen ardından kendisine yetişmeye güçlük çektiğimiz Nurhanım Eldarova ile birlikte Şehitler Hiyabanı'nı ziyaret ettik. Nurhanım Hanım, Şehitler Hiyabanı'nın her metrekaresini adeta adı gibi biliyor ve Azerbaycan'ı savunurken 10 Yahudi askerin öldüğünü söylüyor.²⁵ Nitekim bu konuda yayımlanan araştırmalarda da, çeşitli dönemlerde Azerbaycan halkına karşı ülkenin çeşitli bölgelerinde yapılan soykırım siyasetinin kurbanları arasında Yahudilerin de bulunduğu belirtilmektedir.²⁶ Bu olayı Rızayeva şu şekilde açıklamaktadır: “Şehitler Hiyabanı'nda Yahudilerin de olduğu doğrudur. Bu kişiler dine hücum edildiği için değil, vatana hücum edildiği için savaşa girmişlerdir. Yani dini savunmak için değil, Azerbaycan'ı korumak için savaşa katılıyorlar...”²⁷

Misafirperverlik, yardım ve katkılarından ötürü müteşekkir olduğumuz Kafkas Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Ahmet Saniç'in, araştırmamıza yardımcı olabilmek amacıyla bizim için tahsis ettiği araç ve genç bir arkadaşıyla birlikte kilometrelerce uzaklıktaki İsmaili Rayonu'nun İvanovka köyüne gittiğimizde, buradaki küçük bir kilisede görev yapmakta olan yaşlı Papaz Vasili Trenseviç²⁸ kiliseyi gezdirirken, bize tercümanlık yapan ve o köyde oturan Lezgi vatandaş Malik Salmanov konuyla ilgili olarak bizlere şunları aktardı: “Bu köyde Lezgiler ve Malakanlar birlikte yaşamaktadır. Eskiden çok Malakan köyü varmış, şimdi bir tek burası kalmış. Lezgilerin dil ve millet farkı var ama biz de Sünni Müslümanız.”²⁹ Lezgiler, özgür, mert, saygılı ve güvenli insanlardır³⁰. Nikolay Fokiev ise köydeki Malakan Azeri

¹⁹ Tehmezhan Hüseyinov, yaş 60, Bakü.

²⁰ Eloğlu Kasımov, yaş 48, Bakü.

²¹ Mehmet Mehmetli, yaş 33, Quba, aşçı.

²² Nurhanım Eldarova Sadıkkızı, yaş 77, üniversite mezunu, emekli iktisatçı; Cavit Hüseyinov Caferoğlu, yaş 35, Bakü.

²³ Zahit Abdullayev, yaş 46, kuaför, Bakü.

²⁴ 1918 senesinde Bakü'de şehit düşmüş Azerbaycanlı ve Türk askerlerinin gömüldükleri yerdir. Sovyet döneminde 1924-1990 yıllarında mezarlık lağvedilmiş ve yerinde Dağüstü Park (eğlence merkezi) yapılmıştır. 1990 yılında Sovyet-Rus askeri birliklerinin Bakü'de sivil ahaliye yapmış oldukları toplu 20 Ocak katliamından sonra arazi yeniden Şehitler Hiyabanı olarak isimlendirilmiş ve Ocak katliamı şehitleri de oraya gömülmüştür. Hiyaban'da, Karabağ savaşı şehitlerinin bir kısmı da defnedilmiştir. http://www.azerbaijans.com/content_1540_tr.html. (Erişim Tarihi: 26.07.2013).

²⁵ Nurhanım Eldarova Sadıkkızı, yaş 77, üniversite mezunu, emekli iktisatçı.

²⁶ Zeynəddin, “Azərbaycanda Yəhudilik”, s. 31-32.

²⁷ Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphane Şube Müdürü.

²⁸ Vasili Trenseviç, 77 yaş, İvanovka köyü kilisesinin papazı.

²⁹ Malik Salmanov, 55 yaş, İvanovka'da yaşıyor.; aynı bilgileri şu kaynak kişimiz de teyit etmektedir. Rahman Nuriyev, İsmaili Rayonu, 1985, Üniveriste mezunu, bekâr).

³⁰ Amil Tağıyev, yaş 26, Quba.

ilişkilerini “Bu köyde Malakan bir erkek Azeri bir kızla evlidir, ilişkilerimiz gayet iyi, bayramlarda birbirimizi tebrik eder, çeşitli hediyeler veririz” diyerek özetlemektedir³¹.

Bakü’de bulunan Katolik Kilisesi, genç sayılabilecek ve konuşurken heyecanını bariz bir şekilde hissettiğimiz Protoiyerey Sergey isimli Papazın görev yaptığı bir Katolik kilisesi idi. Sorularımızı temkinli olduğu kadar içtenlikle cevaplamaya çalışan Papaz bizlere şunları anlatıyordu: “Bu kilisede çalışıyorum. Hem başka ülkeden gelen bir vatandaş olarak hem de papaz olarak Azerbaycan’da çok iyi karşılandım. Müslüman insanları rahatsız etmemeye çalışıyorum. Benim faaliyetlerimi bir propaganda olarak algılamalarını istemiyorum ve olumsuz olarak algılamadıklarını ümit ediyorum... Bugün esas faaliyetimiz Tanrı’ya hizmettir. İkinci faaliyetimiz, İncil’i öğretmektir. İncil üç dilde öğretilmektedir”.³²

Azerbaycan’da Yahudi ve Hristiyanların çocukları “Rus Mektebi” ve “İngiliz Mektebi” gibi okullarda birlikte eğitim görmektedir. Bu, Sovyet Dönemi’nden kalan bir uygulamanın devamıdır. Ermeni, Rus vb. ayrımı yoktur. Bu insanların dillerine ve dinlerine karşı saygısızlık yapılmaz. Eğitim görürken de ayırım yapılmaz. Eğitim kitaplarında da hoşgörü felsefesine yer verilir.³³ Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Vasim Memmedaliyev bu konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: “Bu millet tolerans, hoşgörü milletidir. Herkes dil ve dininde serbest olmuştur”.

Bu genel girişten sonra burada konu, daha önce de belirtildiği gibi, Azerbaycan’da yaşayan Müslümanların diğer dinlere bakışı, kutsal mabetlerin yapım ve onarımına yardım; milli ve dini bayramları kutlama; evlilik; komşuluk ilişkileri; yardımlaşma ve dayanışma; ikramda bulunma; cenaze töreni ve taziye; din değiştirme vb. konular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kutsal mabetlerin yapım ve onarımına yardım edilmesi: Konuyla ilgili olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi eski başkanı Orucov şunları belirtmektedir. “Azerbaycan’da çeşitli dinlerin mabetlerinin yapım ve onarımına devlet tarafından destek verilmektedir. Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mabetlerinin yapım ve onarımına yardım edilmesi dünyada benzeri olmayan bir olaydır. Bu, hem Azerbaycan halkının tolerans sahibi olmasının hem de devletin din siyasetinin bir sonucudur”.³⁴ Rahip Vladimir Baxa, kilisedeki İsa heykelinin Azerbaycan Gümrük Bakanlığı tarafından yaptırıldığını belirtmektedir. Bunun yanında kilise mozaikleri Haydar Aliyev Vakfı tarafından yaptırılmıştır.

³¹ Nikalay Fokiev, yaş 61, İsmaili.

³² Protoiyerey Sergey, Katolik Kilisesi papazı, Bakü.

³³ Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphane Şube Müdürü.

³⁴ Hidayet Orucov, “Dinlärarasi Diyaloq: Qarşılıqlı Anlaşmadan Birgö Ömökdaşlığa Doğru”, Dövlət və Din, Sentyaber-Oktyabr 2009, s. 54-57.

Altar'ın yapımı için Kafkas Müslümanları Din İşleri Kurumu Başkanı Allahşükür Paşazade para yardımı yapmıştır. Yine kilisedeki mozaik ve vitraylar Azerbaycan ressamı tarafından yapılmıştır.³⁵

Bayramlarda, millî ve dinî günlerde kutlama: Azerbaycan'da farklı din mensupları millî ve dinî bayramlarda, birbirlerinin bayramlarını tebrik ederler, ikramda bulunurlar ve hediyeleşirler. Ramazan ve Kurban Bayramlarında, başta Haydar Aliyev olmak üzere devlet yetkilileri ziyaretgâhlara gelir, halkın arasında olur, onların sevincine iştirak ederlerdi.³⁶ Bu durum bugün de böyledir. İlham Aliyev, Ramazan ve Kurban Bayramı münasebetiyle Müslümanları; yeni yıl (Roş-Ha-Şana) münasebetiyle Yahudileri tebrik etmektedir. Yine farklı din mensupları temsilcileri tertiplenen iftar yemeklerine katılmakta, iyi dilek ve temennilerde bulunmaktadır.³⁷ Müslümanlar Paskalya Bayramı'nda Hristiyanları tebrik etmektedir. Nevruz, Ramazan ve Kurban Bayramlarında da diğer din mensupları Müslümanları tebrik etmektedir.³⁸ Bayramlarda ve özel günlerde hazırlanan tatlılardan diğer kişilere ikramda bulunmaktadır.³⁹ Örneğin, Ruslar bayramlarda pişirdikleri yiyeceklerden ("Kuliç"* vb.) Azerilere de ikram ederken, Azeriler de Nevruz Bayramı'nda onlara ikramda bulunmaktadır.⁴⁰

Cenaze töreni - mezarlıklar: Bakü'deki Yasamal Kabristanı'nda dikkatimizi çeken şeylerden biri Yahudi, Hristiyan ve Müslüman mezarlarının sadece duvarlarla ayrılan bölümlerde yer almasıydı. Nitekim röportajımız esnasında, Yasamal Kabristanı görevlisi Şahin Dadaşov da Yasamal Kabristanı ile ilgili aynı özelliği dile getirmiştir.

Konuyla ilgili olarak Caferoğlu şu olayı anlatmaktadır. "Komşumuz olan Hristiyan yaşlı bir kadın vardı. Sadece bir kızı vardı. Bu yaşlı kadın öldüğünde, Müslümanlar para toplayarak cenazesini defnettiler".⁴¹ Azerbaycan'da insanlar, sadece kendi dininden olan insanların değil, farklı din mensuplarının da cenaze merasimi ve taziyelerine katılmaktadır.⁴² Cenaze merasimleri ve taziyelerle ilgili bilgi alabilmek için görüştüğümüz "Merisim Zalı'nın" yönetici ve görevlileri şunları anlatmaktadır. Azerbaycan'daki Müslümanlar Merasim Zalı'na önem

³⁵ Vladimir Baxa, Kilise Rahibi, Bakü.

³⁶ Musa Quluzadə, "Müsair Azərbaycan Cəmiyyətində Milli Adət-Ənənələr", Mart-April 2011, 2 (22), s. 33.

³⁷ Dövlət və Din, Sentyaber-Oktyabr 2009, s. 8-23.

³⁸ Ali Haydar Zülfigarov, yaş 32, Azerbaycan Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi Şube müdürü; Nikolay Fokiev, yaş 61, İsmaili, İvanovka; Cavit Hüseynov Caferoğlu, yaş 35.

³⁹ Nurhanım Eldarova Sadıkkızı, yaş 77, üniversite mezunu, emekli iktisatçı.

* Paskalya ayinlerinin kutlanması ülkeden ülkeye, kültürden kültüre değişiklikler gösteriyor. Rusya'da Paskalya denilince ilk akla gelen, "Kuliç" adı verilen ve özel olarak bu gün için hazırlanan çöreklerdir. Ortodoks Ruslar, genellikle kuliçlerini yemeden önce kilise ayinlerine götürerek, burada okunan dualarla kutsarlar. http://moskovoalife.com/index.php?option=com_content&view=article&id=702 (Erişim Tarihi: 12.07. 2013).

⁴⁰ Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphanesi Şube Müdürü.

⁴¹ Cavit Hüseynov Caferoğlu, yaş 35, Bakü.

⁴² Mehmet Mehmetli, yaş 33, aşçı. Bu konuda bk. Səlim Əl-Bəhnəsəvi, Qeyri Müsəlmanlarla Qarşılıqlı Əlaqələr, Tərcüməçi: Elşad Qasımova, "İdrak" İctimai Birliyi, Bakı, 2008, s. 43 vd.

* Merasim Zalı, Azerbaycan'da taziyelerin yapılması ve yemek vb. ikramı için yapılmış özel yerlerdir.

atfederler. Taziyyeye katılanlara ikramlarda bulunurlar. Başsağlığı dilemek için, “Allah rahmet etsin”, “Başın sağolsun”, “Şadlı keper ol”, “Ahır gamınız olsun”, “Şadlıklarda götüşek”, “Gelen ayaklarınız var olsun” vb. ifadeler kullanılır.

Yahudi ve Hristiyanların Merasim Zalı yoktur, onlar evlerinin yanındaki caddede palatka (çadır) kurarlar.⁴³ Yahudiler mezarlıktan döndüklerinde cenaze merasimine katılanlara yemek ikramında bulunurlar, yemekler içkilerle birlikte sunulur, haham da katılanlara vaaz eder. Taziye zamanı kadınlar evde, erkekler dışarıda oturur. Taziyyeye gelenlere votka ikram edilir. Masada elma bulunur taziyyeye gelenler elmayı tuza batırıp yerler. Ölümün birinci yılı anma töreninde, önce ölen kişinin evinde Tevrat okunur, sonra otobüslerle mezarlığa gidilir. Haham orada da Tevrat’tan bölümler okur, ağlaşır sırayla mezarın önünden geçerler ve ellerini yüzlerini mezar taşına sürer mezar taşını öperler, bazıları ise mezara küçük taşlar bırakırlar. Böylece defin merasimine kimlerin geldiğini ölenin ruhunun anlayacağına inanılır. Sonra yine arabalarla toplu hâlde eve gelinir. Evde sofralar hazırdır, sofraya üzerinde genelde yumurta, patates ve balık bulunur. Ölünün yıllığı çıkıncaya kadar bir yıl içinde o evde tören, merasim ve eğlence olmaz. Düğün yapılmaz, eğer düğün tarihi önceden tespit edilmişse ve ölen çok yaşlıysa düğün yapılabilir, ölen kişi gençse düğün kesinlikle iptal edilir.⁴⁴ Yıllık töreninde şam yandırma ölüyü yâd etmek içindir ve İsrail’den gelen Yahudiler şam yandırmaya özellikle önem verirler.⁴⁵

Bazı mezarlıklarda, siyah granitlerden yapılmış mezar taşları ve defnedilen kişinin meslek ve ilgi alanını sembolize eden nesnelere birlikte yapılmış heykelleri dikkat çekmektedir. Bazı mezar taşları üzerine ölen kişinin resmi konulmaktadır. Ukrayna’dan ithal edilen bu granit taşları oldukça pahalıdır.⁴⁶ Babaşlı, mezar taşlarının yaptırılmasında zaman zaman insanların adeta birbirleriyle yarıştığını ve ekonomik açıdan imkânı olmayanların bile borca girerek gösterişli mezarlar yaptırdıklarını belirtmektedir.⁴⁷ Nazlıgül ise bu durumu şu şekilde açıklamaktadır. Sosyalist dönemde dinin dışı vurulabilen ve kısmen de olsa serbestçe yapılabilen kısmı ölümle ilgili merasimler olduğundan, bu yöndeki dini davranışlarda büyük bir mübalağa yaşanmış, sonucunda da İslam dini denilince sanki ölüm ve mezarlıklar dinî olarak anlaşılır hâle gelmiştir.⁴⁸

Alışveriş yapmak: Bu konuda genellemeye gitmenin çok doğru olmayacağını belirtmekle birlikte, çeşitli mağaza ve marketlerden alışveriş yapma konusunda din farklılığının

⁴³ Nurhanım Eldarova Sadıkkızı, yaş 77, üniversite mezunu, emekli iktisatçı.

⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Polat, *agm.*, s. 149-165.

⁴⁵ Şakir Fethullayev, yaş 59, Kuba Kırmızı Kasaba mezarlık görevlisi.

⁴⁶ Oruç Aliyev, yaş 51.

⁴⁷ Memmedali Babaşlı, (Doç. Dr.), Azerbaycan Bilim Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Doğu Batı Bölümü Baş Uzmanı.

⁴⁸ Habil Nazlıgül, “Azerbaycan Dinî Literatüründe Hz. Muhammed”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 15, Yıl: 2003/2 (63-89 s.), s. 79.

çok da önemsenmediği dikkat çekmektedir. Yine, bir marketin şarküteri reyonunda ya da kasapta, aynı soğutucu bölümünde hem domuz eti hem de dana ve koyun eti birlikte sunulabilmektedir. Marketin şarküteri reyonunda çalışan Azeri bir gençle sohbetimiz esnasında, bu durumun birçok insan tarafından problem olarak görülmediğini öğrendik ve müşahede ettik. Bu durum, dinî hoş görüye örnek olabileceği gibi, dinin pratik hayatta etkisinin bu konuda fazla da aktif ve baskın olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Evlilik: Azerbaycan’da Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar arasında evlilikler olmakla birlikte, bu durumun çok yaygın olmadığı belirtilmektedir.⁴⁹ Bazı kişiler, Hristiyanlar ile Azeriler arasında eskiden daha çok evliliklerin olduğunu, günümüzde ise bu durumun azaldığını ifade etmektedir.⁵⁰ Kimilerine göre, gelenekte farklı dinlerden olan kişiler arasında evlilik yoktur.⁵¹ Yahudilerden daha çok, Hristiyanlar ile evlilik olmaktadır. Hristiyanlarla evlenerek onları Müslüman yapanlar bulunmaktadır. Ancak Hristiyan bayanla evlendikten sonra Hristiyan olan Azeri Müslüman erkeklere az da olsa rastlanmaktadır.⁵²

Farklı din mensupları arasındaki evliliklerin nedenleri, şu şekilde açıklanmaktadır. Rus bir kadınla evlenmiş olmak Sovyet dönemi sonrasında belirli görevlere gelme olasılığını artırmaktadır. Örneğin, Rusya’da iş bulabilmek amacıyla Rus kadınlar ile evlenilebilmektedir.⁵³ Öte yandan farklı din mensupları arasındaki evliliklerin nedenleri her ne olursa olsun, Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların birbirlerinin düğünlerine katıldıkları ve birbirlerini tebrik ettikleri belirtilmektedir.⁵⁴

Kirve yapma: Yahudi ya da Hristiyanlar, Müslüman arkadaş ve dostlarının çocuklarına kirvelik yapmaktadır. Bazen Hristiyanlar ya da Yahudiler Türk çocuklarına kirve yapılarak, aralarında dolaylı bir akrabalık kurulmaktadır.⁵⁵ Musayev bu uygulamanın dinle ilgisinin olmadığını ve normal dostluk ilişkisi olduğunu belirtmektedir.⁵⁶

Çocuklara isim verme: Farklı din mensuplarıyla evlilikler sonucunda oluşan aile yapılarının etkisi çocuklarına verdikleri isimlerde de kendisini hissettirmektedir. Konuyla ilgili olarak Rızayeva şu örneği vermektedir. “Azeri erkek ile Rus kadın çiftinin iki çocukları var. Bu

⁴⁹ Ali Haydar Zülfigarov, yaş 32, **Azerbaycan Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet** Komitesi Şube müdürü; Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphane Şube Müdürü; Cavit Hüseyinov Caferoğlu, yaş 35; Nikolay Fokiev, yaş 61, İsmaili, İvanovka.

⁵⁰ Zahit Abdullayev, yaş 46, kuaför, Bakü.

⁵¹ Elşan Musayev, yaş 36, Sumgayıt.

⁵² İlgar Tanrıverdi, yaş 31, üniversite mezunu; Mehmet Mehmetli, yaş 33, aşçı.

⁵³ Memmedali Babaşlı, (Doç. Dr.), Azerbaycan Bilim Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Doğu Batı Bölümü Baş Uzmanı.

⁵⁴ Gündüz İsmailov, Azerbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi sedr müavini

⁵⁵ Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphane Şube Müdürü.. Bu konuda geniş bilgi için bk. Suat Kolukırık ve İbrahim Halil Saraç, “Farklı Dini Gruplarda Kirvelik Geleneği: Sanal Akrabalığın Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma”, Zeitschrift für die Welt der Türken, Vol. 2, No. 1, 2010, ss. 217-232.

⁵⁶ Elşan Musayev, yaş 36, Sungayıt.

çocuklardan birinin adı Ali diğèrinin İsa'dır".⁵⁷ Tanrıverdi konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Dayım bir Yahudi bayanla evlendi. Çocuklarının bazıları Yahudi bazıları ise Müslüman'dır. Çocukların adları İsrail ve Nergiz'dir."⁵⁸

Komşuluk ilişkileri: Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar eskiden ayrı mahallelerde yaşıyorlardı⁵⁹ şu anda ise aynı mahalle hatta aynı binaları paylaşmaktadırlar. Komşuluk ilişkileri açısından bir problem yaşanmamaktadır. Farklı din ve milletlere sahip çocuklar birlikte oynar, hiçbir aile bu durumdan rahatsız olmaz. Yahudilerle aynı binada kalan Nurhanım Eldarova, bu kişilerin diğèr din müntesipleri ile uyum içerisinde yaşadıklarını belirtmektedir.⁶⁰

Din değıştirme: Bu konuda Bakü'de görüşlerine başvurduğumuz Türkiye Din Hizmetleri Müşaviri Sadık Erarslan, Azerbaycan'da genelde Hristiyanların din değıştirdiğini ve Hristiyanlıktan İslam'a geçişlerin olduğunu belirtmektedir. Avrupa'da genellikle evlilikler nedeniyle din değıştirme olmaktadır. Azerbaycan'daki ihtida olayının arkasında evlilik değıl de farklı nedenler vardı. Bunlardan birinde, 50 yaş dolaylarında bir kadın İslami yaşantıdan etkilendiğı ve İslam'ı bir kurtuluş olarak gördüğü için din değıştirme ihtiyacı hissetmiştir. İkinci ihtida olayında ise kültürlü bir genç kadın (25 yaş) kendisini yalnız hissettiğı ve manevi bir arayış içerisinde olduğı için İslam'ı kabul ettiğini belirtmiştir.⁶¹ Din müşavirliğinin resmî ihtida belgelerine dayalı olarak yıllara göre ihtida sayıları şu şekilde sıralanmaktadır: 1997 - 11; 1998 - 1; 1999 - 1; 2000 - 0; 2001 - 1; 2002 - 2; 2003 - 4; 2004 - 2; 2005 - 3; 2006 - 2; 2007 - 1; 2008 - 5; 2009 - 1; 2010 - 0; 2011 - 2.

Buraya kadarki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Azerbaycan'da yaşayan farklı din mensupları arasında bir hoşgörü ortamının varlığı kendini göstermektedir. Ancak, gerek bu hoşgörü ortamının arka planındaki nedenlerin açıklanmasında gerekse var olduğı iddia edilen hoşgörü ortamının hiç de görüldüğü gibi olmadığı konusunda olumsuz birtakım yaklaşımların ileri sürüldüğü de görülmektedir.

"Azerbaycan'daki bugünkü toleransın varlığı, Sovyet döneminde ırk ve din farkının ortadan kaldırılması sonucu ortaya çıkan kültürün bir devamıdır. Bu durumun ortaya çıkmasında Sovyetlerin büyük rolü bulunmaktadır. Sovyet vatandaşı anlayışı hâkimdir. Milliyetçiliğın ön plana çıkması sonucunda dinî toleransın azalmasından ve ülkede kaos ortamının oluşmasından endişe edilmektedir".⁶² "Şu an tolerans dönemidir, bunun aksine yazan

⁵⁷ Saida Rızayeva, yaş 49, Muallim/İlimler Akademisi Kütüphane Şube Müdürü. Ayrıca bk. Azad Nəbiyev, Azərbaycan Halq Ədəbiyyatı, Turan Nəşrlər Evi, Bakı, 2002.

⁵⁸ İlğar Tanrıverdi, yaş 31, üniversite mezunu; Mehmet Mehmetli, yaş 33, aşçı.

⁵⁹ Ali Haydar Zülfigarov, yaş 32, Azerbaycan Dinî Kurumlarla İş Üzere Devlet Komitesi Şube müdürü.

⁶⁰ Nurhanım Eldarova Sadıkkızı, yaş 77, üniversite mezunu, emekli iktisatçı.

⁶¹ Sadık Erarslan, Türkiye Din Hizmetleri Müşaviri, Bakü.

⁶² Gündüz İsmailov, Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi sedr müavini

ve konuşan insanlara dava açılmaktadır. Mezhepler arasında da tolerans var bu nedenle birbirlerinin aleyhine pek konuşmazlar. Dinî kurumlar* ciddi bir şekilde çalışmaktadır. Problem çıkmasın diye kati yasaklar konmamıştır. Barışı sağlamak için tedbir alınmıştır”.⁶³

Konuyla ilgili olarak Babaşlı şunları ifade etmektedir: “Azerbaycan’daki Müslümanların en azından bir kısmının din hakkındaki bilgi ve bilinçlilik düzeyinin yeterli olmadığı söylenebilir. Bu da dinî hayata yansıyor. *Burada daha çok kültürel İslam var.* Diğer din mensuplarıyla diyaloga* ihtiyaç var ama kendimizi ihmal etmemeliyiz. Bizim insanımız hoşgörülüdür, dinî terbiye de hoşgörülü olmayı gerektirir. Azerbaycan’da diğer dinlerin misyonerlik yapabilmeleri için rahat bir alan bulunmaktadır ve ciddi anlamda misyonerlik faaliyetleri yapılmaktadır.* Dinî bilgidен yoksun insanların misyonerlerin ağına düşme riski vardır. Yahova Şahitleri kolay bir şekilde rahatça kitap getirip dağıtabiliyor. Avrupa ve Rusya’da yasak edilen farklı dinlere ait mezhepler bu ülkede bulunmaktadır. Bizim derdimiz kendi insanımızı yetiştirmek. Araştırma merkezleri yok. Kaç tane cami, kaç tane kilise yapıldı bakalım. Dinî yetkililer bu konuda çok dikkatli olmalıdır. Azerbaycan geç kalıyor. Diyanet tarafından 10-20’ye yakın görevli getirildi. Camiler yapıldı. Ancak bu süreç baltalandı. İlahiyat fakültesini pasifize etmek için gayret ediliyor. Türkiye’de yüksek lisans, doktora yapan arkadaşlara burada iş verilmiyor. Türkiye merkezli her şeye endişeyle bakılıyor. Şehitlik camiinin şadırvanını söktürmüşler. Ne yapılabilir? Basında mutlaka yayınlar yapılmalıdır. İnternet imkânlarından istifade edilmelidir. Bilimsel, objektif konferanslar ve sempozyumlar yapılmalıdır. Dinî konularda yazılmış eserler oldukça yetersiz. Ciddi bilimsel çalışmalara ihtiyaç var. Ehli Beyt vb. konularda doğru kitaplar yayımlanmalıdır. Bu boşluğu İran dolduruyor. Kısaca *burada dinler arası diyologtan daha çok mezhepler arası diyolağa ihtiyaç var*”.⁶⁴

* Dinî Kurumlar: 1. Kafkas Müslümanları, 2. Hristiyan İcması, 3. Yahudi İcması. Semavi dinler birliği bulunmaktadır. Kafkas Müslümanları Derneği, Kafkasya’da yaşayan Müslümanlar birliğidir. Günümüzde Bakü’de bulunan Kafkas Müslümanları İdaresi kendisinde Şii ve Sünni Müslüman icmalarını birleştirir. Sünni ya da Şii hangisi seçilirse yardımcı diğerlerinden seçilir. Bu idarenin başkanı Şeyhülislam Allahşükür Paşazade’dir. (Halil Bal, “Azerbaycan’da Dinî Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar”, Kafkasya’da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998, Halil Bal ve Rafiq Aliyev (Eds.), Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 182).

⁶³ Elnure Azizova, (Dr.), Khazar University Department of Eastern Languages and Religious Studies.

* Dünya dinî liderleri toplantısının birincisi Moskova’da 2008 yılında gerçekleşmiştir. İkinci toplantı 20-28.04.2010 tarihleri arasında Bakü’de olmuştur. Nisan 2011’de dünya medeniyetler arası diyalog forumu yapılmıştır. Dünyanın 6 kıtasından din adamları katılmıştır. Toplantı Bakü’de gerçekleşmiştir. (Gündüz İsmailov, Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi sedr müavini).

* Azerbaycan’da misyonerlik faaliyetleri artmıştır. Şehla Musa Qızı Musayeva, “Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri”, s. 218.

⁶⁴ Memmedali Babaşlı (Doç. Dr.), Azerbaycan Bilim Akademisi Şariat Enstitüsü Doğu Batı Bölümü Baş Uzmanı.

“Din burada yenidir, toleransın geçmişi, altyapısı yoktur. Eskiden problem yoktu ki şimdi tolerans olsun”.⁶⁵ “Olay görüldüğü gibi değildir. Yahudi ve Hristiyanlar işleri düştüğü zaman yardımcı oluyor”.⁶⁶ “Yüzünüze karşı iyi görünür, arkanızı döndüğünüzde düşman olurlar”.⁶⁷ “Azerbaycan’da tolerans hoşgörü diye bir şey yok. Bayramlaşmalar da resmî düzeyde yapılır. Halk arasında o kadar yaygın değildir.⁶⁸ Azerbaycan’da dini kitap bastırmak için Dini İşler Üzere Devlet Komitesi’nden izin almak gerekir. Dışarıdan gelen dini kitaplar, Dinî İşler Devlet Komitesi tarafından incelenir uygun görülürse izin verilir. Dinî konularda oldukça hassas ve sıkı bir kontrol vardır.”⁶⁹

“Bu kadar hoşgörünün olduğu, Yahudi ve Hristiyanların mabetlerine yardım yapıldığı bir ülkede ‘Şehitlik Camii’nin ibadete kapatılması bu toleranslı duruma gölge düşürmekte ve insanın aklına başka konular getirmektedir”.⁷⁰ Tamir edeceğimiz diye kapatmışlar ve bir daha açmamışlar. Diyanet camileri herkese açıktır. Şii Sünni yumuşaması diyanet camilerinin sayesinde oluyor. İslami ibadet açlığı var, çok sayıda insan bu camiye geliyormuş. Meclisin önüne beş altı bin kişi toplanıyor diye cami kapatılmıştır.⁷¹

B. Kazakistan

1. Nüfus ve Etnik Yapı

Kazakistan Cumhuriyeti, günümüzdeki yedi bağımsız Türk devletinden biridir. 2.727.300 km² yüz ölçümü ile dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesidir. Müslüman ülkelerin ve Türk devletlerinin yüz ölçümü bakımından en büyüğü, doğal kaynaklar bakımından da en zenginidir. Kazakistan, Türk tarihinin önemli devletlerinden olan Saka, Hun, Göktürk, Kıpçak, Karahanlı, Altın Ordu gibi devletlerin merkez üssü; Kıpçak, Oğuz, Karluk gibi Türk boylarının beşiği olmuştur. Kazakistan’ın kuzeyinde Rusya, güneyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. Ülkenin ayrıca Hazar Denizi ve Aral Gölü’ne kıyısı vardır. 1990 yılında meydana gelen ekonomik krizler ve SSCB’nin yıkılmasından sonra, 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. Kazakistan’ın bugünkü nüfusu (2013) tahminen 17.736.896’dır. Ülke bugün nüfus bakımından dünyanın 60. büyük ülkesi olmakla birlikte, kilometre kare başına 5.5 insan ile 210.’dur.⁷² Ülkedeki etnik gruplar ve

⁶⁵ Elşan Musayev, yaş 36, Sumgayıt.

⁶⁶ Arif Haydarov, yaş 28, taksici, Bakü.

⁶⁷ Adil Adgözel, yaş 50, Bakü.

⁶⁸ Elşan Musayev, yaş 36, Sumgayıt.

⁶⁹ Siraceddin Hacı, 61,

⁷⁰ Sadık Erarslan, Türkiye Din Hizmetleri Müşaviri, Bakü.

⁷¹ Sadık Erarslan, Türkiye Din Hizmetleri Müşaviri, Bakü.

⁷² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan> (Erişim Tarihi: 16.05.2013); Kasiad Kazakistan Ülke Raporu, Kocaeli, Aralık 2012; Kazakistan Ülke Raporu 18.06.2012, <http://www.bts.org.tr/databank/countryreport/11-kazakistan.pdf> (Erişim Tarihi: 02.08.2013); Jim Nichol, “Kazakhstan: Recent Developments and U.S. Interests”, Congressional

bunların nüfusa oranları şu şekildedir. Kazak %63.1; Rus %23.7; Özbek %2.8; Ukraynalı %2.1; Uygur %1.4; Tatar %1.3; Alman %1.1; diğer % 4.5 (2009 nüfus sayımı).⁷³ Kazakistan dışında 30'dan fazla ülkede Kazaklar yaşamaktadır.⁷⁴

Kazakistan eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1991 sonunda bağımsızlığını kazanmıştır.⁷⁵ Bağımsızlık süresince Kazakistan, Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev önderliğinde ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok reforma imza atmıştır. Ekonomik ve siyasi istikrarını sağlamış, bölge devletleri ve uluslararası kamuoyuyla iyi ilişkiler tesis etmiş, kültürel zenginliğini dünya ile paylaşmış ve halkının refah seviyesini büyük bir hızla yükseltmiştir.⁷⁶

2. Din

Kazakistan, yüz otuz farklı etnik gruba ve kırktan fazla dinî geleneğe ev sahipliği yapan bir ülkedir. Astana 1999 yılında UNESCO tarafından “Barış Şehri” madalyası ile taltif edilmiştir.⁷⁷ Kazakistan'ın diğer ülkelerden farkı, birçok milletin birlikte yaşadığı bir ülke olmasıdır. Kazak topraklarında ikamet eden 130'dan fazla millet kaderlerini bu ata yurdunda bütünleştirmiştir. Tolerans, barış sevgisi ve uzlaşma gibi insanlığın ortak değerlerine dayanan Kazakistan halkı, tarihsel gelişimindeki çok milletliliği ve çok dinliliği avantaj sayarak güce dönüştürebilmiştir.⁷⁸ 2009 nüfus sayımına göre Kazakistan'da farklı dinlerin nüfusa oranı şu şekilde gösterilmiştir. Müslüman %70.2; Hristiyan %26.2 (Rus Ortodoks %23.9, diğer Hristiyan %2.3); Budist %0.1; diğer %0.2; ateist %2.8, belirlenmemiş %0.5.⁷⁹ Kazakistan dinî kurumlarına göre ise, Kazakistan'da nüfusun %75'i Müslüman, %20'si Provaslavya, kalan %5 ise başka dinlerden oluşmaktadır.⁸⁰ Astana'daki çeşitli dinî inançların mabetleri Kazak halkının hoşgörüsünü simgelemektedir. Nur-Astana Camii, bir Sinagog, bir Katolik ve iki Ortodoks kilisesinin yanı sıra bu şehirde bir Ermeni kilisesi ve yapımı hâlen sürmekte olan bir Yunan Katolik kilisesi bulunmaktadır.⁸¹

Research Service, CRS Report for Congress, July 22, 2013; Republic of Kazakhstan: 2013 Article IV Consultation Concluding Statement of the IMF Mission, International Monetary Fund, June 4, 2013.

⁷³ The CIA World Factbook 2010.

⁷⁴ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan> (Erişim Tarihi: 16.05.2013); Kazakhstan on a podium of the Central Asia, Islam in Kazakhstan, No: 1, 2010, s. 12-13; Ali Yiğit, “Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 10, S 2, 2001, ss: 1-15.

⁷⁵ Nichol, “Kazakhstan: Recent Developments and U.S. Interests”, Ön Söz.

⁷⁶ Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan), s. 14; Asem Hekimoğlu, “Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları”, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 273.

⁷⁷ Cemal Uşak, “Astana: Diyalogun Sözden Eyleme Dönüştüğü Yer”, (da) Diyalog Avrasya, 17, Kazakistan 2010, s. 39.

⁷⁸ Aydar Abuov, “Dinlerarası Diyalog Zemini Olarak Kazakistan”, (da) Diyalog Avrasya, 17, Kazakistan 2010, s. 34.

⁷⁹ The CIA World Factbook 2010.

⁸⁰ Dini ister jönindeki komitet.

⁸¹ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Kazakistan Özel Sayısı), Yıl:5, S 18, Bahar 2012, s. 25; Zaur Dzhaliyov, “Islam in Modern Kazakhstan: Sociological Aspect”, Islam in Kazakhstan, No: 1, 2010, s. 48-52.

3. Kazakistan'da Yaşayan Müslümanların Diğer Dinlere Bakışı

Kazakistan'da 130'dan fazla etnik grup, 4000'e yakın dinî organizasyon bulunmaktadır.⁸² Ülkede farklı din mensupları arasında problemsiz bir ilişki bulunmaktadır.⁸³ Geçmişte Hristiyan ve Müslüman atalar birlikte yaşamışlar, şimdi de öyledir. Kazakistan'da sadece resmîyette iyi ilişkiler yoktur. Halk arasında da ilişkiler çok iyidir.⁸⁴ Bu ülkede en güzel şeylerden biri din özgürlüğünün bulunmasıdır.⁸⁵ Kazakistan'da Ahıska Türkleri, Uygurlar vb. Sovyet döneminde birlikte ve beraber yaşamışlar, şu anda da devam etmektedir. 1940'lı yıllarda Stalin döneminde getirilen Ahıska Türklerine Kazakistan kucak açmış, topraklarını onlarla paylaşmış, misafirperverlik göstermiştir.⁸⁶ Kazakistan'da 1930 yılında kıtlık nedeniyle insanlar öldüğünde, bu defa diğer milletler Kazaklara yardımcı olmuştur. Kültür alışverişi olmuş, *hoşgörü bir kültür hâline gelmiştir. Burada millet ve din ayrımı yapılmaz.* Kazakistan'da Rus ve Kazak okulları bulunmaktadır. Ayrıca Kazaklarda “yedi atayı bilme”^{87*} geleneği vardır.⁸⁸ Kazaklar yedi atayı bilir, eğer bir kişi yedi atayı bilmiyorsa bu kişi Kazak değildir.⁸⁹

Kazakistan büyükelçiliğimizin yardımıyla ve büyük çabalarımız sonucunda Dinî İster Jönindeki Komitet (Dinî İşler Hakkındaki Komite) başkan yardımcısı Casulan Tacibayev'den konuyla ilgili şu bilgileri alıyoruz. “Bu ülkede bütün dinler bulunmaktadır. Kazakistan'da dini gelişmeler yeni başlamaktadır. Bu konuda Türkiye'nin tecrübelerinden de yararlanmamız gerekiyor. Ülkede 254 dini dernek var. 164'ü Protestanlar, kalanı Müslüman, Yahudi ve Ortodoks'tur. 13 Protestan kilisesi vardır. Ayrıca Krişnacılık ve başka dinler de bulunmaktadır. Sayın Cumhurbaşkanı Nazarbayev öncülüğünde dinler arasında olumlu gelişmeler olmaktadır. Ülkedeki dinler arasında problem yaşanmamaktadır. Her milletin kendi kültür merkezi bulunmaktadır. Asya halklarının hepsinin temsilcilikleri vardır. Herkes diğer uluslarla ortak

⁸² Nagima Zh. Baitenova (Prof. Dr.), Kazakh National University Named After Al-Farabi, Holder of The Chair of Philosophy Science and Religion.

⁸³ Dosay Kencebay (Prof. Dr.), Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

⁸⁴ Serik Kabanov Baybatıroğlu, yaş 53, Almaata, Taksici.

⁸⁵ Yunus Aska, yaş 26, Almaata, Camii İmam Hatibi.

⁸⁶ Konuyla ilgili olarak Dünya Ahıska Türkleri Birliği Başkanı Ziyaettin İsmihanoğlu şunları belirtmektedir. “Zor günlerin başlangıcında halkımıza yardım eden bizlere desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Kazak kardeşlerimize ve dar zamanlarımızda da geniş günlerimizde de hep yanımızda olan Türkiye Devletine her zaman minnettarız”. Kendisine sorulan bir soru üzerine ise İsmihanoğlu, “Ahıskalıların Kazakistan'da huzurlu olduğu ve burada yaşamaktan memnun oldukları” cevabını vermiştir. (Ata Yurttan Doğan Güneş, Fikir Müellifleri: Fuat Uçar, Rövsen Memmedoğlu, Удк 28, Тэқц, газета “Ахыска”, 2011, s. 3, 58-59).

* “Yedi atanın bilinmesi”, Kazak desturunun ana unsurlarından biri olmuştur. Bu nedenle her bir Kazak yedi atasını bilmek zorundadır (Fatih Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, Bilig, Bahar/ 2008, S 45, ss. 103-130, s. 104). Kazaklar, ata ruhlarını kutsal sayma gibi inanç geleneklerini sürdürmektedirler. (Bibigül Ospanaliyeva, Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2011, s. 21). Bu konuda geniş bilgi için bk. İsmet Çetin, “Türk Kültüründe Bab (Baba)/ Ata Geleneği”, Millî Folklor, 2007, Yıl: 19, S 76, ss. 70-75; Murat İlliyev, Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. X.

⁸⁸ Mehmet Taş, yaş 33, 14 yıldır Kazakistan'da çalışıyor.

⁸⁹ Murat Osmanov, yaş 30, Aktau.

çalışmaktadır. Kendi kültür, örf ve âdetlerini yaşamakta, kendi dillerini kullanmakta ve çocuklarına eğitim vermektedir. Devlet bunlara maddi destek sağlamaktadır. Kazakistan'da Radyoda her dilde program yapılmaktadır. Bu onlar arasında uyumu güçlendirmektedir. Gazete ve dergileri bulunmaktadır. Bu ulusların büyükelçilikleri devlet ile uyum içinde çalışmaktadır. Kazakistan'ın diğer ülkeler ile medeniyet günleri olmaktadır. Diğer ülkelere Kazakistan'a delegeler gelmekte ya da Kazakistan'dan diğer ülkelere delegeler gitmektedir. Din olarak da aynı faaliyetler bulunmaktadır. Almatı'da* Nazarbayev Yahudilere yardım ettiği için İsrail ona şilt vermiştir. Papa II. Jean Paul Rusya'dan önce ilk olarak Kazakistan'a gelmiştir. Kazakistan'da camilerin sayısı 1991 yılından başlayarak hızla artmaktadır. Dinî başkarma kendimizin oldu. Kazakistan müftüsü 2007'den beri hem Kazakistan hem de Orta Asya Müftülükler Birliği müftüsüdür. Orta Asya Din İşleri Başkanlığı Birliği kuruldu (Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kazakistan). Rusya ve Türkiye müşahit olarak katılmaktadır. Artık imamların yetiştirilmesine çok önem verilmektedir. Bu yıldan itibaren imamlar Nur Mübarek Üniversitesi'nde yetiştirilecektir. Astana, Almatı, Çimkent'te medreseler var. Devlet bunlara destek veriyor, bunlar Diyanet İşleri'ne bağlıdır. Kazakistan, Dünya İslam Konferansı'na başkanlık etmektedir. Astana'da bununla ilgili bir tertip heyeti kurulmuştur. Bu konferansa başbakanlar katılacak. Çok önemli şeylere imza atılacak. Bu Kazakistan için büyük bir onurdur. Orta Asya'da ilk defa Kazakistan'da yapılıyor. Geçen yıl AGİT'e başkanlık yaptık, ilk defa Kazakistan'da yapıldı. Cumhurbaşkanı'nın itibarı ve ona güvendikleri için buraya geliyorlar. Bu yıl Kazakistan'ın bağımsızlığının 20. yılı münasebetiyle Ağustos ayında büyük kutlama yapılacak. Her şehir ve köyde büyük etkinlikler olacak. Bu başarılarımızın arkasında, dinler ve milletler arasındaki hoşgörü ve birlikte problemsiz yaşama vardır. Biz bu dostluk ve barış ortamını muhafaza etmek için çalışıyoruz. Sayın Cumhurbaşkanımız Nursultan Nazarbayev şöyle demektedir: “Bizim bu başarımız, dünyadaki etnik gruplar ile dinler arasındaki hoşgörüye bağlıdır. Bu olmasaydı başarılı olamazdık. Bizim amacımız bu barış ve hoşgörü ortamının devamını sağlamaktır”.⁹⁰

Kazakistan Müftü yardımcısı, dinî hoşgörü ve tolerans ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Türkiye Diyanet Vakfı ile Kazakistan Diyanet İşleri arasında “Dostluk Anlaşması” bulunmaktadır. Her yıl 5-10 hafız Ramazan ayında gelerek Kazakistan'da mukabele okuyup, kurs veriyor. Bu dostluğun bir göstergesidir. Kazakistan nüfusunun %70'ten fazlası Müslüman, %30'u ise diğer dinlerdendir. Diğer dinlere ait %30'luk nüfusun ise %25'i Hristiyan'dır. Yahudiler %1 oranındadır. Şu anda nüfusun %60'ı Kazak'tır. Rusya'da 1.5; Çin'de 1.5; Özbekistan'da 1.5 milyon Kazak var. 4.5 milyon Kazak başka ülkelerde

* Eski adıyla Almaata

⁹⁰ Casulan Tacıbayev, Dinî İster Jönindeki Komitet (Dinî İşler Hakkındaki Komite) Başkan Yardımcısı, Almaata.

yaşamaktadır. Cumhurbaşkanımız Nursultan Nazarbayev, diğer ülkelerdeki Kazakları, Kazakistan'a getirmeyi amaçlamaktadır. Kazakistan'da 2003, 2006 ve 2009* yıllarında üç konferans yapıldı. Bu konferanslara dini liderler heyet olarak katılmıştır. 2003 yılında 13 heyet; 2006 yılında 29 heyet; 2009 yılında 77 heyet katılmıştır.* Bunlar, İkiz Kule saldırılarından sonra İslamofobiyi kırmak için yapılan tolerans girişimleridir. Toplantıda Nazarbayev İslamofobiyi temizleme zamanının geldiğini belirtmiştir. Bu toplantılar üç yılda bir yapılmaktadır. “Diyalog Avrasya ve Dostluk (Dünya Ahıska Türkleri Dostluk Dergisi) isimli dergi yayımlanmaktadır. İslam ve Kültür” adlı gazete çıkarılmaktadır. Bazen mezhepler hakkında istişare eder, danışır, zararlı mezhepleri (Vehhabiler, Yahova Şahitleri gibi), sektaları nasıl engelleriz diye fikir alışverişinde bulunuruz. Kazakistan'da 200 bin Ahıska Türkü bulunmaktadır. Sürgünde 18 bin Ahıska Türkü ölmüştür. Dokuz ülkede bulunan bütün Ahıska Türkler, Kazakistan Komitesi başkanlığında toplanmaktadır. *Özellikle dini tolerans konusunda Türkiye'den çok büyük destek görüyoruz. Dinsel hoşgörü açısından Türkiye en güzel örnektir. Kazakistan anayasası ile din özgürdür. Din ve etnik konularında ayrımcılık yapmak kesinlikle yasaktır. Devletimiz bütün dinlerin kendilerini gerçekleştirmeleri için bütün imkânları sunmaktadır*”.⁹¹

Bugün Kazakistan'da en önemli konulardan biri de İslam'dır.⁹² Kazakistan'da, hoşgörü ortamı vardır. Ruslar ve kazaklar problemsiz olarak yaşamaktadır. Sovyet Dönemi'nde Kazaklara çok baskı olmasına rağmen bağımsızlıktan sonra Ruslara baskı ve ötekileştirme olmamıştır.⁹³

Araştırmamız esnasında yıllarca Kazakistan'da hizmet vermiş olan Sayın Rektör Prof. Dr. Sabri Hizmetli'yi* makamında ziyaret ettik. Misafirperverlik, yardım ve katkılarından ötürü müteşekkir olduğumuz Sayın Rektörün, Kazakistan'ın dinî yapısı konusundaki bilgi ve deneyimlerinden çok istifade ettik.

Rektör Bey'i ziyaretimiz esnasında üniversiteyi ziyarete gelen Sayın Prof. Dr. Ali Özek ile tanıştık. Söyleşimiz esnasında Özek, konuyla ilgili olarak şunları belirtti: “Sovyet Dönemi'nden önce de Müslümanlar diğer din mensuplarına karşı hiçbir olumsuz davranışta

* Kazakistan'da 2009 yılında yapılan kongrenin konuşma metinleri için bk. III. Congres of Leaders of World Traditional Religions Astana 2009, Collection of Speechs, Astana 2010.

* Kazakistan'ın başkenti Astana dinler arası diyalogun ana bölgesine dönüşmüştür. Barış ve Hoşgörü Sarayı'nda dinî liderlerin katılımıyla gerçekleşen dinlerarası forum büyük ilgi görmüştür. (Abuov, “Dinler arası Diyalog Zemini Olarak Kazakistan”, s. 35).

⁹¹ Nurcan Mahan, Müftü Yardımcısı. Almaata.

⁹² Dossai Kenzhetayev, “Relations between State and Religion Have to be Concretized”, Islam in Kazakhstan, No: 2, 2010, s. 16-17.

⁹³ Mehmet Taş, yaş 33, 14 yıldır Kazakistan'da çalışıyor.

* Sabri Hizmetli (Prof. Dr.), Ministry of Education and Science of The Republic of Kazakhstan The University of Foreign Language and Professional Career, The Republic of Kazakhstan. (Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi Rektörü).

bulunmamıştır. Bunda Hz. Peygamber'in Yahudi komşuya da et verilmesini istemesi* gibi komşuluk ve yardımlaşmayla ilgili hadislerinin büyük önemi ve etkisi vardır. Dolayısıyla din ayırımından dolayı çatışma olmamıştır. Burada politika gereği apartmana bir Müslüman bir Yahudi bir Hristiyan yerleştirilmiştir. Birlikte yaşama dinî inançlar arasına girmiştir. Bazen Müslümanlar Müslümanlara karşı bu hoşgörüyü uygulamamıştır. Komünist devirde bütün dinler yasaklanmıştır.* Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar, kanun gereği mecbur kalmıştır. Daha sonra dini bilgileri azılınca problemsiz yaşama devam etmiştir. Kazakistan'da dinî kaynaklar yeterli değildir, yeni yazılmaktadır. Ülkedeki her mescit ve kilise farklı bir mezhep/sekta olarak görülüyor. 250–300 sekta var demeleri bundan kaynaklanmaktadır. Bağımsızlıktan sonra 20 yıl içinde İslam'ın lehine değişme olmuştur. Bundan öncelikle etkilenenler Türkler sonra Araplar ve diğer milletler olmuştur. Bunda tarikat ve cemaatlerin de rolü vardır. Bunda Kazakistan'a ticaret ve eğitim için gelenler de etkili olmuştur. Burada, yaşayarak örnek olma önemlidir. Kazakistan'ın şansı Nazarbayev'dir. Nazarbayev döneminde Kazakistan'da Müslümanlara baskı olmamıştır. Nazarbayev şöyle der: 'Biz Kazaklar, Müslüman ve Türk'üz. Üç sacayağı üzerinde duruyoruz. Kazaklar bunu kabul etmelidir'. Nazarbayev ilahiyata çok ilgi göstermektedir. Kazaklar komünizm gelmeden önce samimi Müslümanlarmış. Ahıska Türklerine çok yardımcı olmuşlar. Şu anda gençliğin dindarlığa eğilimli olmasında, Kazakların aslının Müslüman olması etkili olabilir. Orta Asya insanı inancında çok sağlamdır. İran çok uğraşmış netice alamamıştır. Ehlisünnet inancı Şia'ya müsaade etmemiştir. İran bugün de çok uğraşiyor ama başarılı olamıyor. Orta Asya ve Kafkaslarla ilgili yapılan Türkçe araştırmalar yetersiz. Hristiyanlığa Rusların dini diye bakıldığı için Hristiyan olmamışlar. İnsan doğduğu kültürün ürünüdür. Ruslarla aynı ortamda doğmuş, onlarla birlikte yaşamış, onlarla birlikte oynamıştır. Dolayısıyla onları hoş görmeleri normaldir.”⁹⁴

Cengizbek Sabrayim konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir. “Allah bizim ölümüze bakıp bu güzel yeri verdi, geniş topraklar bahşetti. Gönlümüz geniştir. Bu geniş yere tüm dinler, etnik gruplar sığar. Bu hoşgörü ata babamızın terbiyesidir. Biz Müslümanız. Ahmet Yesevi babamızın yolundan yürüyor, müftülerin fetvasıyla yaşıyoruz. 100-150 bin Yahudi var. En

* Abdullah İbni Amr İbni Âs bir koyun kestirmişti. Hizmetçisine: “Yahudi komşumuza verdin mi? diye telaşla sordu. “Hayır!” cevabını alınca: “Bundan ona da gönderin. Zira ben Resûlullah'ın: “Cebrail bana komşu hakkında o kadar aralıksız tavsiyede bulundu ki, komşuyu vâris kılacağını zannettim” dediğini işittim buyurdu. Ebû Dâvud, Edeb 132, (5152); Tirmizî, Birr 28, (1944).

* Konuyla ilgili olarak İbrahimov Amur Gulahmetoğlu şunları belirtmektedir. “Biz Sovyet zamanının çocukları olarak, Kur'an okuyup din eğitimi alma fırsatımız olmadı. Bize hiçbir zaman din eğitimi vermediler. Kur'an okunması gerek olduğu zaman bilmediğimiz için devamlı hoca arıyoruz. Eğer biz çocuklarımıza din eğitimi verebilirsek manevi olarak bizden daha üstün olacaklardır”. (Ata Yurttan Doğan Güneş, s. 152-153).

⁹⁴ Ali Özek (Prof. Dr.), [İSAV - İslami İlimler Araştırma Vakfı](#) Mütevelli Heyet Başkanı.

güzel şekilde yaşıyorlar. Kazakistan Milli Bankası başkanı Grigoriy Marçenko Yahudidir. Altın, enerji, kömür vb. işleri Yahudiler yapar”.⁹⁵

Sinagogu ziyaret ettiğimizde Riskulova Shemyakina ile röportaj yapıyoruz. Bize şu bilgileri aktarıyor. “Senede 3-4 kez din ve diyanetle ilgili toplantı yapılmaktadır. Bu toplantılara bütün din mensupları katılmaktadır. Dinleri kötüleme asla olmamıştır. Bağımsızlık sonrası herkes kaos beklerken ruhani ittifak kurulmuştur. Cumhurbaşkanı tüm dinî liderleri davet etti ve artık toplantılar yapılmaya başlandı. Böylece çatışmaktan ve didişmekten kurtulduk. Ortodoks papaz Rusya’dan atanır ama Kazakistan’a sorarlar. İki yıl önce Ortodokslar, Kazakça nasihat vermek istediler, ancak Kültür Bakanı ‘Siz önce kendi problemlerinizi çözün. Bize Kazakça nasihat gerekmez’ diye cevap verdi ve onlar da vazgeçti. Devlet bu durumu kontrol altında tutmaktadır”.⁹⁶

“... Burada din ve dinî meseleler çok yenidir. Bütün gruplar önce ayakta durmak, palazlanmak ve varlığını korumak istemektedir, bir yarış söz konusudur. Türk milleti hoşgörülü bir millettir. ‘Yaratılanı hoş gördük Yaradan’dan ötürü’ felsefesi hâkimdir. Yahudiler millet olarak var olmak istiyor. Devletin kesin talebi din ve vicdan hürriyetidir. Hoşgörünün sosyal, dinî ve psikolojik sebepleri bulunmaktadır.”⁹⁷ “Maksadımız İmam-ı Azam mezhebini tanıtmak ve İslam konusundaki bilgisizliği gidermektir. Toplumdaki güncel sorunları inceleyen bir kitap hazırladık ve ilk kez 25 bin adet basarak dağıttık. Bu konuda filmler çekiyoruz. Yahudiler çok değil ama sinagogları var, ilişkiler çok iyidir”.⁹⁸

Bir başka gün Kazakistan’ın güneyinde yer alan Türkistan’a seyahat ettik. Kazakistan’ın güneyinde kurulan ve İslamiyet’in güçlenmesinde önemli rol oynayan Yesevi tarikatı⁹⁹ ve Ahmet Yesevi ile ilgili olarak türbede görevli Adilbek Şafık bize şunları anlatıyor. “Ahmet Yesevi İslam’ın Türk modelini yapıyor. Türbe duvarında kitabelerde şu kelimeler yazmaktadır: Transparans (açıklık), Tolerans (hoşgörü), Tradition (gelenek), Trust (iman) (4t). Bütün insanlığı kardeş yapmamız ve birlikte yaşamamız için bu “4t” gereklidir. İman, bilim, hayat, ilim var. Bugün bütün dinler ve milletlerin birlikte kardeşçe yaşamalarının temel ölçüsü Ahmet Yesevi felsefesinde yatıyor. O şöyle diyor: 1) İnsanlığın gelişmesi için 4 şey gereklidir: Zaman, mekân, ihvan, Rab - sultan (padişah). 2) Kâfir de olsa zarar verme. 3) Toprak ol âlem seni basarak geçsin, yani bütün insanlara tahammül etmelisin. Bunlar Divan-ı Hikmet’te^{100*}

⁹⁵ Cengizbek Sabrayim, yaş 54, Almaata.

⁹⁶ Şimyakine Riskulova, Almaata.

⁹⁷ Yunus Azka, Almaata.

⁹⁸ Balgabek Myrzayev (Doctor of Theology), Foundation for The Support of Islams Culture and Education, Astana, Kazakhstan, İslam Kültürünü ve Medeniyetini Koruma Vakfı.

⁹⁹ Ospanaliyeva, Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri, s. 21.

* Ahmet Yesevi, [Divan-ı Hikmet](#) adıyla yüzyıllar sonra derlenecek olan Hikmetleri aracılığıyla Türklere [İslam](#)’ı kolaylaştırarak benimsetmiştir. Bunun için İslam inancını, Türk gelenek, inanç ve yaşam tarzı ile uygun biçimde

yazmaktadır. Sufizm’de en önemli şey ‘kalp temizliği ve herkesi severek gerçek aşkı bulmaktır’. Buna göre inanmayan insanları da seveceksin. Türbenin kapı elcekleri ve Kazan’ın¹⁰¹ kulpları kalp şeklindedir. Kalp aşkla dolunca herkesi ve her şeyi seversin. Dolayısıyla diğer din mensuplarını da sever, hoş görür, onlarla dostça yaşarsın. Ahmet Yesevi İslam’ı gündelik hayatın içine taşımıştır. Batılı yazarlara göre Sufizm Türklerin normal hayatıdır. Kazaklarda, yedi atayı bilmek gerekir, yedi atası bir olan evlenemez, misafir Hızır*’dır. Kalp temizliği ve gerçek aşk esastır. Böylece herkesi sever problemsiz yaşarsın.”¹⁰²

Kazakistan’da yaşayan Müslümanların diğer dinlere bakışı, kutsal mabetlerin yapım ve onarımına yardım; millî ve dinî bayramları kutlama; evlilik; komşuluk ilişkileri; yardımlaşma ve dayanışma; ikramda bulunma; cenaze töreni ve taziye; din değiştirme vb. konular çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Kazakistan’daki dini tolerans ve farklı dinlerin birlikte yaşama kültürleri hakkında şu bilgilere yer verilebilir.

Kutsal mabetlerin yapım ve onarımına yardım edilmesi: Astana’ya Arap Emirlikleri tarafından bir cami yaptırılmış ve açılışa Nazarbayev de katılmıştır. Camiye 6 milyon Tenge yardım etmiştir.”¹⁰³ Nazarbayev, diğer dinlerin mabetlerine de yardım etmiştir. Halkın dinî mabetlere ne kadar yardım ettiğini tespit edebilmek oldukça zordur. Ancak devlet yetkilileri kutsal mabetlere yardım etmektedir. Kazakların kanında hoşgörü vardır. Bu bir devlet politikasıdır¹⁰⁴.

Bayramlarda, millî ve dinî günlerde kutlama: Azerbaycan’da olduğu gibi Kazakistan’da da, farklı din mensupları resmî ve dinî bayramlarda birbirlerinin bayramlarını karşılıklı olarak kutlarlar ve hediyelerirler.¹⁰⁵ Devlet bayramlarına iki dini bayram ilave

sentezleme yolunu seçmiştir. http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Yesevi (Erişim Tarihi: 31.07.2013); Yesevi’nin Orta Asya Türkistan Müslümanları üzerindeki olduğu gibi Anadolu’da da etkisi bulunmaktadır. (Kâşif Yılmaz, “Ahmed Yesevi’nin Şöhreti ve Tesiri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 3, Konya, 1997, s. 61-63; Mahir Nakip, “Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya”, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (Ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 10). Yesevi hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Yıldırım, “Orta Asya’da İslâm’ın Yayılmasında Din Âlimlerinin Rolü”, *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 155.

¹⁰¹ Türbeden içeri girdiğinizde bir platform üzerinde bulunan görkemli kazan dikkati çekmektedir. Bu, Ahmet Yesevi tarafından müritlerinin su içmesi için ya da yemek hazırlanması için yaptırılmış büyük bir kazandır.

* Kazak Türklerinde misafirin kırkta birinin Hızır İlyas olduğuna inanılır. Bu nedenle Kazak geleneğinde eve gelen misafir kesinlikle geri çevrilmez. Misafir kabul edilmezse evin bereketi ve huzuru kaçacağına inanılır. Bu nedenle Kazak Türkü, evine gelen misafire yemek vermek ve uygun bir yer vermek zorunluluğunu hisseder. (Cihangir Doğan, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır lama”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S 36, 2007, s. 30-31).

¹⁰² Ahmet Yesevi Türbesi, Türkistan, Adilbek Şafik, yaş 37, Türkistan/Kazakistan.

¹⁰³ Ali Özek (Prof. Dr.), [ISAV - İslami İlimler Araştırma Vakfı](http://www.isav.org.tr) Mütavelli Heyet Başkanı.

¹⁰⁴ Yunus Azka, Almaata.

¹⁰⁵ Murat Osmanov, yaş 30, Aktau; Mehmet Taş, yaş 33, 14 yıldır Kazakistan’da çalışıyor; Balgabek Myrzayev (Doctor of Theology), Foundation for The Support of Islams Culture and Education, Astana, Kazakhstan. İslam Kültürünü ve Medeniyetini Koruma Vakfı). (Bütün Türk boylarında olduğu gibi Kazak Türkleri arasında da hediyein oldukça önemli bir yeri vardır. Onlar, doğumdan ölüme kadar hayatlarının bütün devrelerini hediyelerle

edilmiştir.¹⁰⁶ Müslümanların dinî bayramlarında, İsa'nın doğum gününde ve Slavların dinî bayramlarında ülkede tatil ilan edilmektedir.¹⁰⁷ Müftü yardımcısı Nurcan Mahan Bey, bayramlaşma ile ilgili olarak şunları belirtmektedir. “Kazakistan’da diğer dinlerden olan insanlar televizyon vb. aracılığıyla bizim bayramlarımızı kutlar. Bizler de Paskalya ve Christmas’da onları tebrik ederiz. Ortodokslar ile Müftülük arasında dostluk anlaşması bulunmaktadır. Bayramlarda karşılıklı tebrikleşirler. Ortodoks metropoliti, Diyaneti ve Müslümanları tebrik eder, Ramazanlarını ve bayramlarını kutlar. Biz de onların “Rojdestvo” (Noel) Bayramlarını ve Paskalya Bayramlarını kutlarız. Yine çeşitli yemek davetlerinde farklı dini gruplar bir araya gelir. Ayrıca, Ramazan ayı içerisinde fakirlere yemek verilmekte ve yardım edilmektedir. Müftü Bey’in isteği üzerine, Almatı’daki restoran, market ve mağaza sahipleri Ramazan ayında ürünlerde indirim yapabilmektedir”.¹⁰⁸

Cenaze Töreni - Mezarlıklar: Kazaklarda ölen kişi için, ‘geldiği yere döndü’ anlamına gelen “kaytıs boldı”; ‘yeni bir hayata başladı’ anlamına gelen “düniye saldı” ve buna benzer ifadeler kullanılır. Ölünün ardından yapılan tören, ölünün geride bıraktığı aile fertleri, akrabaları ve kendi uruğu için hem ekonomik hem de manen büyük bir güç gösterisi ve gurur kaynağıdır. Bu törenlere, ataya olan yüksek saygı dolayısıyla önemli bir görev atfedilmiştir. Kazaklar için zenginliğin, mal ve servetin ihtişamının sergilenmesinde bu gibi törenler birer vesiledir. Hastalık ve ölüm anından itibaren ölüyle ilgili işlemlerin her aşamasında bozkır çevresinde oluşan eski inanç ve yaşam tarzının izleri görülür. Ölü çadırı kurulması, bu geleneklerden biridir.¹⁰⁹

Evlilik: Kazakistan’da genellikle aynı din mensupları arasında evlilikler* olmaktadır. Kazaklar ile diğer din mensupları arasında ise kısmen evlilikler yapılmaktadır.¹¹⁰ Böyle bir gelenek de yoktur.¹¹¹ Bazılarına göre, Kazaklar Hristiyanlar ile evlenir ama bu durum pek hoş karşılanmaz. Bu genellikle İslam’ı bilmemekten kaynaklanır. Kazak, bir Hristiyan bayan ile evlenirse onu Müslüman yapar. Ancak nadir de olsa Hristiyanlarla evlenen Kazaklardan

süslemiş ve anlamlı hale getirmişler, belirli günlerde hediyeler vererek birbirlerini onurlandırmışlardır. Gülđa Çetindağ, “Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme”, Millî Folklor, 2007, Yıl: 19, S 76, s. 9-10).

¹⁰⁶ Nurcan Mahan, Müftü Yardımcısı, Almaata.

¹⁰⁷ Casulan Tacıbayev, Dini İster Jönindegi Komitet (Dinî İşler Hakkındaki Komite) Başkan Yardımcısı, Almaata.

¹⁰⁸ Nurcan Mahan, Müftü Yardımcısı, Almaata.

¹⁰⁹ Fatih Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş verme Geleneği”, s.106.

* Evlilik ve evliliğe bağlı olarak sunulan hediyeler, Kazakistan gelenek ve göreneklerini yansıtmaktadır. Evlilik müessesesinin gerek dinî kurallara gerekse toplum kurallarına göre kutsallık arz etmesi, evlilik öncesi ve sonrasındaki uygulamaları da kutlu bir gelenek haline getirmiştir. (Çetindağ, “Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme”, s. 9-10).

¹¹⁰ Nurcan Mahan, Müftü Yardımcısı; Almaata. Mehmet Taş, yaş 33; Murat Osmanov, yaş 30 yaşında, Aktau; Serik Kabanov; Casulan Tacıbayev, Dini İster Jönindegi Komitet (Dini İşler Hakkındaki Komite) Başkan Yardımcısı, Almaata.

¹¹¹ Balgabek Myrzayev, (Doctor of Theology), Foundation for The Support of Islams Culture and Education, Astana, Kazakhstan, İslam Kültürünü ve Medeniyetini Koruma Vakfı.

Hristiyan olanlar da vardır. Kazak bayanların, diğer dinlere mensup erkeklerle evlenme oranı düşüktür. Bazılarına göre ise, bu durum din açısından değerlendirilmemektedir. Hümanizm anlayışına dayanarak karşılıklı evlilikler yapılmaktadır. Diğer yönden Sovyet döneminde evlilikler siyaset haline getirilmiştir.¹¹² Bazı Kazak aydınlar ise Sovyet zulmünden kurtulmak amacıyla Rus kadınlarla evlenmişlerdir.¹¹³ Bütün bunların yanında evlilikle ilgi olarak, Kazak geleneğinde “*Yedi atayı bilmek*” önemli ve gereklidir.¹¹⁴ “Yedi atası bir olan evlenemez.”¹¹⁵ Yedi atası bir olanla evlenmeme sonucunda nesil temiz olur. Yedi ata bir devlettir. Yedi atası bir olmayan kişilerle evlenince Kazakistan kurulur.”¹¹⁶

Komşuluk İlişkileri: Oldukça misafirperver olan Kazakların, komşuluk ilişkileri de çok iyidir. Kazaklar, farklı dine mensup insanlarla aynı apartmanda problemsiz bir şekilde yaşamaktadır. Bu ailelerin çocukları da birlikte oynamaktadır.¹¹⁷ Farklı dinlere mensup komşular arasında yardımlaşma ve dayanışma bulunmakta; düğün ve bayramlar birlikte kutlanmaktadır.¹¹⁸ Kazaklar misafirperver insanlardır. Bizden biri ekmeğe istese ‘Kuday Konok’* der, evimizde misafir ederiz. O yüzden tüm dinler birlikte yaşar.¹¹⁹

Buraya kadar ki açıklamalarda da anlaşılacağı gibi, Kazakistan’daki farklı din mensupları arasında bir hoşgörü ortamının bulunduğu görülmektedir. Ancak, gerek bu hoşgörü ortamının arka planındaki nedenlerin açıklanmasında gerekse hoşgörü ortamının olmadığı konusunda olumsuz birtakım yaklaşımların ileri sürüldüğü de görülmektedir. Örneğin Dağduran, Kazakistan’daki dinî hoşgörüyü ve problemsiz yaşamı farklı bir bakış açısıyla değerlendirmektedir. Ona göre, “Türklerin genel hoşgörüsü, Ruslaşma ve Rus kültürünü benimseme söz konusu olduğu için farklı dinler arasındaki ilişkiler problemsiz bir şekilde yaşanmaktadır. Kazaklar dini yeni öğreniyor. Kendine kolay gelen dini seçiyorlar.”¹²⁰ Öte yandan kimilerine göre, Kazakistan’da çok sayıda misyonerlik faaliyeti bulunmaktadır.¹²¹

¹¹² Dosay Kencebay (Prof. Dr.), Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

¹¹³ Murat Osmanov, yaş 30, Aktau.

¹¹⁴ Ünal, “Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği”, s.104; Ospanaliyeva, Kazakistan’ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri, s. 21; Çetin, “Türk Kültüründe Bab (Baba)/ Ata Geleneği”, ss. 70-75.

¹¹⁵ Murat Osmanov, yaş 30, Aktau.

¹¹⁶ Cengizbek Sabrayim, yaş 54, Almaata.

¹¹⁷ Murat Osmanov, 30 yaşında, Aktau; Mehmet Taş, 33 yaşında 14 yıldır Kazakistan’da çalışıyor; Serik Kabanov.

¹¹⁸ Nurcan Mahan, Müftü Yardımcısı, Almaata.

* Kuday Konak: Bu misafirler sâhipsiz, kimsesiz, karnı aç ve yoksul kimselerdir. Kuday Konak tanımadığı bir eve misafir olarak gelir. Yolda kalanlara yardım için durumu düzelinceye kadar evde misafir olarak kalabilir. Kuday Konak hastaysa iyileşinceye kadar evde misafir olarak kalmasına müsaade edilir. Ev sahibi imkânına göre bu tür misafirlere en iyi giyeceklerini ve yemeklerini verir (Akt. Doğan, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır-lama”, s. 33). Kazak atasözünde “Kuday konuğa hayvan kesmezsen Hüday alır” denilir. (Doğan, “Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır-lama”, s. 40).

¹¹⁹ Cengizbek Sabrayim, yaş 54, Almaata.

¹²⁰ Ahmet Dağduran, Türk Halkları Medeniyet Vakfı Başkanı, Almaata, Kazakistan.

¹²¹ Dosay Kencebay (Prof. Dr.), Ahmet Yesevi Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Örneğin, Protestanlar Kazakçayı iyi öğrenerek misyonerlik yapmaktadır.¹²² Kimilerine göre ise, dinler arasında problemsiz bir ilişki olmasına rağmen dinlerin kendi mezhepleri arasındaki ilişkiler iyi değildir.¹²³

İslam tarihinde ve günümüzde Müslümanlar başka dinlere, özellikle de Ehlikitaba karşı son derece hoşgörülü ve anlayışlı olmuşlardır. Onlar Müslüman ülkelerdeki bu hoşgörü ve dinî özgürlüklerden yeterince yararlanmışlardır. Hatta çoğu zaman, Kazakistan ve Türkiye örneklerinde olduğu gibi, kendilerine tanınan geniş din ve vicdan özgürlüğünü kötüye kullanmışlardır. Bu da yetmiyormuş gibi, anılan ülkedeki Müslüman halk arasında Hristiyanlık propagandası yapmışlar, misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir. Kazakistan Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı ve Baş Müftüsü Absattar Derbasili, İman Dergisi'nde yayımlanan “Dinî Satu Otandı Satu” isimli makalesinde bu durumla ilgili olarak şunları söylemektedir: “İslam başka dinlere ve mensuplarına hoşgörülü ve anlayışlı yaklaşmayı emretmektedir. Kazakistan’da her türlü din mezhep mensubu tam bir özgürlük ve hoşgörü ortamında yaşamaktadır. Ne var ki, Kazakistan’a her taraftan gelip, toplumsal kurumlar olarak kaydolup sonra da çeşitli kurs programları gibi aldatmacalarla Müslümanları Hristiyan dinine ve mezheplerine sokan misyonerler bulunmaktadır. Bu hareketlerin dostluk, barış yanlılığı ve diyalogla uyuşmadığı açıktır. Misyonerlerin asıl maksatları, “Birlik ve bütünlük, kardeşlik ve dindaşlık bağlarıyla birbirine bağlanıp huzur ve sükûnet içinde yaşayan halkımızı bölüp parçalamak; Orta Asya ve Kazakistan Cumhuriyeti Müslümanlarını dininden bezdirip, Hristiyanlaştırmaktadır”.¹²⁴ Hizmetli’nin de belirttiği gibi, dünden bugüne varlığını sürdüren ve “İslam’dan kopmalar” diye tanımlanabilen, Orta Asya Müslüman Türk toplumları arasında kurumlaşan ve etkili olduğu gözlemlenen siyasi-dinî mezhepler ile dinî-felsefi akımlar da bulunmaktadır.¹²⁵

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, çok dilli, çok dinli ve çok kültürlü bir toplumsal yapıya sahip olan Orta Asya, tarih boyunca çeşitli kültürlerin hem buluşma ve hem de çatışma yeri olmuştur. Çarlık Rusya’nın işgali döneminde temelde dinlere ve dinî inançlara karşı olan ve buna uygun yapılanmalarla inançtan arındırılmış yeni bir insan ve toplum oluşturma çabaları, Azerbaycan’da İslam’ın algılanışında da farklılaşmalara neden olmuştur. Çarlık döneminde kısmen var olan dinî hürriyet Bolşevik ihtilali sonrasında ortadan kaldırılmış, dinin öğrenilmesi, öğretilmesi ve dini yayın yapılması yasaklanmıştır. Dinin serbestçe yaşanmasına izin verilmemiş, ibadethaneler kapatılmış, din ve din öğretimi büyük ölçüde evlere hapsedilmiş ve illegalle edilme çalışılmıştır. 1917 ihtilalinden sonra din ve inançları ortadan

¹²² Nagima Zh. Baitenova (Prof. Dr.), Kazakh National University Named After Al-Farabi, Holder of The Chair of Philosophy Science and Religion.

¹²³ Dosay Kencebay (Prof. Dr.) ?

¹²⁴ Sabri Hizmetli, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Zararlı Akımlar ve Misyonerlik, Almaata, 2007, s. 60.

¹²⁵ Sabri Hizmetli, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Zararlı Akımlar ve Misyonerlik, Almaata, 2007.

kaldırmak için neşriyat yoluyla yoğun propaganda faaliyeti başlatılmıştır. Bu da din alanında bilgisizliği, yanlış yönelişleri ve kontrolsüzlüğü derinleştirmiştir. Dinle ilgili uygulamaların ehil kişiler tarafından yapılamadığı uzunca bir zaman diliminde dinî bilgiler azalmış, doğru bilgilerin yerini yanlış ve kaynağı belirsiz bilgiler almışsa da, bu durum dine olan yönelişi ve ihtiyacı ortadan kaldırmamıştır. Yoğun Ruslaştırma ve asimile etme çabalarına rağmen hem Çarlık döneminde hem de Bolşevik dönemde Azeriler ne inançlarından ne de kültürel değerlerinden vazgeçmişlerdir. Aksine bu baskıları aşmayı, millî varlıklarını ve dinî kimliklerini korumayı başarmışlardır.¹²⁶

Azerbaycan dünyada cami, kilise ve sinagogun üçünün bir arada olduğu, çeşitli din mensuplarının hiçbir ayrımcılık ile karşılaşmadığı nadir ülkelerden biridir.¹²⁷ Azerbaycan'da yaşayan kadim halklardan biri olan Yahudiler tarihten beri halk tarafından millî ve dinî olarak farklı bir muameleye ve ayrımcılığa maruz kalmamışlardır.¹²⁸ Ülkenin çoğunluğunu oluşturan ve ülkedeki baskın olan İslam dinine inanan Azeriler ve aynı zamanda diğer bütün etnik ve dinî gruplar Azerbaycan'da bir aile gibi barış içerisinde yaşamaktadır.¹²⁹ Günümüzde Azerbaycan, din hürriyetinin ve hoşgörünün en güzel şekliyle yaşadığı modern bir ülke olmuştur.¹³⁰ Bu açıdan Azerbaycan'da çeşitli dinlere gösterilen tolerans, bütün dünyaya örnek olabilir.¹³¹

Aliyev, Azerbaycan'daki Ortodoks Hristiyanların Paskalya Yortusu'nu kutlama mesajında şu ifadelerle yer vermektedir. “Yüksek manevi ahlaki değerlerin ve etnik-dinî hoşgörü geleneklerinin yüzyıllar boyunca muhafaza edildiği Azerbaycan toplumunda farklı halklar, dinler ve mezhepler arasında karşılıklı saygı, güven ve kardeşlik ilişkileri mevcut olmuştur. Bunu, millî devlet geleneğimizin büyük başarısı olarak değerlendiriyor, tarihî-manevi mirasın ve etnik-kültürel çeşitliliğin korunmasını, çok kültürlülük geleneklerine dayalı toplumsal ilişkilerin teşvik edilmesini faaliyetimizin ana çizgilerinden biri olarak görüyoruz...”¹³²

Azerbaycan ile benzer bir kaderi paylaşan Kazakistan'da da, Sovyet Dönemi'nde din konusundaki baskı ve istismara rağmen, insanlar dinleri ile bağlarını koruyabilmiştir. Bağımsızlıktan hemen sonraki yıllarda, insanların dine samimi bağlılıkları kendini gösterir. Dinin sağlıklı öğrenimi ve dini aktiviteler, yeni yeni canlanmaktadır. Dindarlık, daha çok kültürel İslam öğeleriyle tezahür etmektedir. Bu ülkelerde din, millî kültür ile takdim edilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte din anlayışı, bidat, hurafe ve efsanelerle yoğunlaşmıştır.

¹²⁶ Nazlıgül, “Azerbaycan Dinî Literatüründe Hz. Muhammed”, s. 63, 79-80. Ayrıca bk. Nakip, “Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya”, s. 9.

¹²⁷ Orucov, “Dinlärarası Diyaloq: Qarşılıqlı Anlaşmadan Birgö Ömökdaşlığa Doğrus. 50.

¹²⁸ Zeynəddin, “Azərbaycanda Yəhudilik”, s. 31-32.

¹²⁹ Heydar Aliyev and Religious Policy in Azerbaijan: Realities and Prospects, s. 13, 20, 40-41.

¹³⁰ Bal, “Azerbaycan'da Dini Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar”, s. 182.

¹³¹ Zeynəddin, “Azərbaycanda Yəhudilik”, s. 31.

¹³² <http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20130504100829465.html> (Erişim Tarihi: 26.07.2013).

durumdadır. Halkın din ile ilgili en ciddi problemi, din eğitimi ve din hizmetlerindeki yetersizliktir. Bu eksikliği gidermeye yönelik yeni yayımlar ciddi bilgi ve metodoloji sorunlarına sahip olsa da gelecek için ümit vericidir.¹³³

Yukarıda da ifade edildiği gibi, çok uluslu, çok dinli ve çok kültürlü bir ülke olan Kazakistan,¹³⁴ bu çok renkliliği huzur ve sükûnet içinde sürdürebilmektedir.¹³⁵ Konuyla ilgili olarak Nazarbayev şöyle demektedir: “Bizim bu başarımız, dünyadaki etnik gruplar ile dinler arasındaki hoşgörüyü bağlıdır. Bu olmasaydı başarılı olamazdık. Bizim amacımız bu barış ve hoşgörü ortamının devamını sağlamaktır”.¹³⁶ Orta Asya Türk devletleri bağımsızlıklarını kazanır kazanmaz kendi benliklerine ait olan kültürel zenginliklerin neler olduğunu araştırmaya başlamışlardır. Her araştırma neticesinde biraz daha kendi benliklerine yaklaşmışlar ve tarihin derinliklerindeki asıl kimliklerini ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. 1991 yılından bu yana yirmi sene içerisinde daha anlamlı çalışmalar yapılmıştır. Son yıllarda yaşanan köklü millî ve kültürel değişikliklerin sonuçlarını görebilmek için zamana ihtiyaç vardır.¹³⁷

Dönemin zorunlu şartları içinde, dinin yaşaması ve gelecek kuşaklara taşınmasında ulema, aksakallar, kadınlar, tasavvuf ve halk edebiyatının önemli rolü olmuştur.¹³⁸ Bu katkı ve etkiler geçici değildir ve bölgenin gelecek tarihinde de kendisini gösterecektir. Bu durum bölgeye yönelik siyaset ve bakışları belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bu coğrafyayı tanımak ve bölgeye katkı sağlayabilmek için bölgenin bu yönünün dikkate alınması ve göz ardı edilmemesi gerekmektedir.¹³⁹ Bağımsızlık sonrasında bu coğrafyada dinî konularda yapılan çalışmaların henüz yeterli düzeye ulaşmadığı görülmektedir. Bu yayımlar arasında bazı ciddi çabalarla karşılaşılrsa bile, çalışmaların genel olarak bilimsel yeterlilikte olmadığı görülmektedir. Bu konulardaki boşluk devam etmekte ve ciddi bilimsel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁴⁰

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, etnik köken, dil ve din bakımından farklılıklarına rağmen, başka halklara tolerans gösterilen bu coğrafya, tarihte olduğu gibi özellikle bağımsızlık sonrasında yoğun bir dinî propagandanın hedefi olmuş, çeşitli dinlere ait misyonerlik

¹³³ İsmail Çalışkan, “20. Asırda Asya’da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler”, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 100-121.

¹³⁴ Sabri Hizmetli, “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, İstem, Yıl: 9, S 17, 2011, s. 23.

¹³⁵ Mehmet Kutalmış, “Tarihte ve Günümüzde Kazakistan’ın Alfabe Meselesi”, Bilig, Güz 2004, S 31: 1-21, s. 2.

¹³⁶ Casulan Tacıbayev, Dinî İster Jönindegi Komitet (Dinî İşler Hakkındaki Komite) Başkan Yardımcısı, Almaata.

¹³⁷ Adem Asaloğlu, “Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’daki Kültürel Değişimlerin Analizi”, Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 220.

¹³⁸ Behram Hasanov, Sovyet Kuşağından Sovyet Sonrası Kuşağına Azerbaycan’da Din (Doktora Tezi), Marmara Ü. SBE., İstanbul, 2007.’den aktaran Çalışkan, “20. Asırda Asya’da Din Politikaları: Çarlık Rusya Ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler”, s. 111.

¹³⁹ Yıldırım, “Orta Asya’da İslâm’ın Yayılmasında Din Âlimlerinin Rolü”, s. 163-164.

¹⁴⁰ Nazlıgül, “Azerbaycan Dinî Literatüründe Hz. Muhammed”, s. 63, 79-80.

faaliyetlerinin yoğun bir şekilde yürütüldüğü bir alan haline gelmiştir.¹⁴¹ Dinî bilgi eksikliği, gerek misyonerlerin gerekse radikal İslami grupların, bu coğrafyadaki insanları etkileyebilmelerine imkân sağlamaktadır.¹⁴²

Sonuç

Araştırmamızın bütün bu verilerinden hareketle diyebiliriz ki, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde gerek Azerbaycan gerekse Kazakistan'da tarihten bu yana farklı milletler ve farklı dinler bir arada yaşamaktadır. Farklı din mensuplarının birlikte yaşadığı bu ülkelerin anayasalarında herkes din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir. Hoşgörü bir devlet politikasıdır, din ve etnik ayrımcılık yapılması yasaklanmıştır. Bu coğrafyalarda yıllarca çeşitli baskı ve propagandalarla karşı karşıya kalan bu insanlar, bu gün farklı din ve etnik gruplara karşı bir intikam hissiyle değil, oldukça hoşgörülü bir şekilde davranmaktadır.

Azerbaycan ve Kazakistan'da, Müslümanların diğer dinlere bakışı ve diğer din mensuplarıyla bir arada yaşamalarında belirleyici olabilecek ölçütler incelendiğinde şunlar söylenebilir. Bu ülkeler, birlikte yaşama kültürünün iki önemli örneğini teşkil etmektedir. Farklı din müntesipleri millî ve dinî bayramlarda, birbirlerinin bayramlarını tebrik etmektedir. Çok yaygın olmamakla birlikte farklı din mensupları arasında evlilikler olmaktadır. Yahudi ya da Hristiyanlar, Müslüman arkadaş ve dostlarının çocuklarına kirvelik yapmaktadır. Farklı din mensupları ile evlilikler sonucunda oluşan aile yapılarında, çocuklara farklı isimlerin verildiği görülmektedir. Farklı din müntesipleri aynı mahalle hatta aynı binalarda beraber yaşamaktadır. Komşuluk ilişkileri açısından bir problem yaşanmamaktadır. Çocuklar birlikte oynamakta, hiçbir aile bu durumdan rahatsız olmamaktadır. Genellikle Hristiyanlıktan İslam'a geçişler olmaktadır. Farklı dinlerin kutsal mabetlerinin yapım ve onarımına gerek devlet başkanları, çeşitli kurum ve kuruluşlardaki yetkililerin gerekse halktan insanların yardım ettikleri görülmektedir. Yine farklı dinlere ait kutsal mabetlere zarar verilmediği, korunduğu ve günümüze kadar varlıklarını sürdürmeleri konusunda büyük bir hassasiyetin gösterildiği dikkat çekmektedir. Ancak bu ülkelerde dinî konularla ilgili bilimsel kültürel çalışmaların istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

Buraya kadarki açıklamalarda da anlaşılacağı gibi, gerek Azerbaycan'da gerekse Kazakistan'daki farklı din mensupları arasında bir hoşgörü ortamı bulunmaktadır. Ancak, gerek bu hoşgörü ortamının arka planındaki nedenlerin açıklanmasında gerekse hoşgörü ortamının

¹⁴¹ E. Ə. Kərimov, “Şəmkir Rayonunda Yaşamış Almanlar Haqqında Bəzi Rarixi-Etnoqrafik Məlumatlar”, Şəmkir, Arxeoloji İrsi, Tarixi və Memarlığı, Birinci Respublika Elmi-Praktik Konferansı, 28-29 Noyabr 2007 Şəmkir, Bakı, 2008, s. 361-363.

¹⁴² Svante E. Cornell, The Politicization of Islam in Azerbaijan, Silk Road Paper, Washington, D.C., October 2006, s. 10.

olmadığı konusunda olumsuz bir takım yaklaşımlar da ileri sürülmektedir. Kimileri, bu ülkelerde toleransın bulunmadığını ve farklı dinler arasındaki ilişki ve kutlamaların sadece resmî düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Kimileri ise bugünkü toleransın varlığını, Sovyet Dönemi'nde ırk ve din farkının ortadan kaldırılması sonucu ortaya çıkan kültürün bir devamı olarak nitelemektedir. Ruslaşma ve Rus kültürünü benimseme söz konusu olduğu için farklı dinler arasındaki ilişkilerin problemsiz bir şekilde yaşandığı belirtilmektedir. Bu durumda toleransın yasalarla güvence altına alınması ve insanların bunun aleyhinde konuşmasının ya da davranmasının yasaklanmasının da etkili olduğu ileri sürülmektedir. Yine bu durumun nedenlerinden biri olarak, daha çok kültürel İslam'ın var olması ve insanların din hakkındaki bilgi ve bilinçlilik düzeylerinin yeterli olmaması gösterilmektedir. Diğer taraftan dinler arası diyalogun var olmasının önemli bir şey olduğu, ancak dinler arası diyalogtan daha çok mezhepler arası diyaloga ihtiyaç olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan bu coğrafyada ciddi anlamda misyonerlik ve radikal İslami grupların da faaliyette bulunduğu belirtilmektedir. Dinî bilgiden yoksun olan insanların ise bu tür faaliyetlerden etkilenme riskinin oldukça fazla olduğu ifade edilmektedir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tolerans konusunda Türkiye'yi örnek aldıklarını ve Türkiye'den çok şeyler öğrendikleri belirten bu ülkeler, tolerans konusunda dünyaya örnek teşkil edebilecek nitelikleri kendi özünde barındırmaktadır. Özelde Azerbaycan ve Kazakistan'da genelde ise Orta Asya'da yaşayan Müslüman Türk topluluklarının diğer dinlere bakışını ve diğer din mensuplarıyla bir arada yaşamalarını etkileyen dinî, siyasi, stratejik, kültürel, psikososyal vb. çeşitli nedenler bulunmaktadır. Bu coğrafyadaki gelişmelerin sistematik bir şekilde takip edilmesi, incelenmesi, bu konudaki ihtiyaç ve politikaların belirlenerek hareket edilmesi bir zorunluluk olarak kendini göstermektedir. Aynı kaderi paylaşan bu coğrafya ile ilgi politikaların ivedilikle belirlenmesi, geleceğe yönelik projeksiyonların yapılması ve faaliyete geçirilmesi gerekmektedir. Ekonomik, politik, dinî ve kültürel vb. nedenlerle dünyanın iştahını kabartan bu coğrafya, modern sömürgecilerin, misyonerlerin ve radikal grupların insafına terk edilmemelidir. “Biz, tek millet iki devletiz” diyerek kendilerini bizlerden farklı görmeyen, millî ve dinî ortaklığımızın bulunduğu bu insanlarla paylaşmamız gereken tarihî, dinî ve kültürel birikimleri birbirimizden esirgememeliyiz. Bütün baskı ve yıldırma politikalarına rağmen, dinini ve kültürünü korumayı başararak tarihî, millî ve dinî görevini ifa etmiş, şu anda da koca bir enkazın altından yeni ve güçlü filizler vermeye başlamış bu coğrafya için Türkiye'nin yapması gereken birçok şey ve sorumluluğu bulunmaktadır.

Kaynaklar

- ABUOV, A. (2010). Dinlerarası Diyalog Zemini Olarak Kazakistan. *(da) Diyalog Avrasya*, 17, Kazakistan.
- ALLAHVERDİYEV, S. (2009). *Azərbaycan Tarixinin Xronologiyası*. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu, Bakı.
- American Jewish Year Book*, Edits. D. Singer and L. Grossman, American Jewish Committee, New York, 2002, 102.
- ASALIOĞLU, A. (2012). Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'daki Kültürel Değişimlerin Analizi. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- Ata Yurttan Doğan Güneş*, Fikir Müellifleri: Fuat Uçar, Rövsen Memmedoğlu, Удк 28, Тэқц, газета “АХЫСКА”, 2011.
- Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan) Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 - Ankara*, Murat Yılmaz (ed.), SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012.
- BAL, H. (2000). Azerbaycan'da Dinî Tolerans ve Mezhep İhtilaflarının Kaldırılması İçin Yapılan Çalışmalar. *Kafkasya'da İslam Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri Bakü-Azerbaycan, 9-11 Aralık 1998*, Halil Bal ve Rafiq Aliyev (ed.), İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık.
- CORNELL, S. E. (2006). *The Politicization of Islam in Azerbaijan*, Silk Road Paper, Washington, D.C., October.
- ÇALIŞKAN, İ. (2012). 20. Asırda Asya'da Din Politikaları: Çarlık Rusya ve Sovyetler Birliği Hâkimiyetinde Belirleyenler ve Belirlenenler. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- ÇETİN, İ. (2007). Türk Kültüründe Bab (Baba)/ Ata Geleneği. *Millî Folklor*, 19(76).
- ÇETİNDAĞ, G. (2007). Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir İnceleme. *Millî Folklor*, 19(76).
- DOĞAN, C. (2007). Kazak Türklerinde Konukseverlik ve Konuk Ağır lama”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi, 36.
- Dövlət və Din*, Sentyaber-Oktyabr 2009, 8-23.

- DURMAZ, Ş. (?). Birlikte Yaşam Kültürüne Azerbaycan'dan Hacı Zeynel Abidin Tağiyev Örneği. *Living Together & Culture & Education*, Balkan Studies III.
- DZHALİLOV, Z. (2010). Islam in Modern Kazakhstan: Sociological Aspect. *Islam in Kazakhstan*, No: 1.
- Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Kazakistan Özel Sayısı)*, 5(18), Bahar 2012.
- ƏL-BƏHNƏSAVİ, S. (2008). *Qeyri Müsəlmanlarla Qarşılıqlı Əlaqələr*, Tərcüməçi: Elşad Qasımova, “İdrak” İctimai Birliyi, Bakı.
- ƏLİYEV, Y. (2009). Azərbycanda Xristiyanlıq, *Dövlət və Din*, Fevral.
- General Information about Religion in Azerbaijan, *Administrative Department of the President of the Republic of Azerbaijan*, Presidential Library.
- GÖĞEBAKAN, Y. (2010). Türk Kültüründeki Hoşgörü Anlayışının Tarihsel ve Kültürel Kaynakları ve Bu Anlayışın Kültür Varlıklarına Yansımaları, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2) 201-223.
- HEKİMOĞLU, A. (2012). Uluslararası Dengeler Bağlamında Orta Asya'daki Enerji Politikaları. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- Heydar Aliyev and Religious Policy in Azerbaijan: Realities and Prospects*, ed. Hidayat Orujov, The International Conference, 3-4 April, 2007, Abilov, Zeynalov & sons, Baku.
- HİZMETLİ, S. (2011). Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü. *İstem*, 9(17).
- HİZMETLİ, S. (2007). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Zararlı Akımlar ve Misyonerlik*, Almatı.
- III. Congres of Leaders of World Traditional Religions Astana 2009*, Collection of Speechs, Astana 2010.
- İLLİYEV, M. (2010), *Türk Tarihinde Şecere Geleneği: Türkmen Şecereleri Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasiad Kazakistan Ülke Raporu*, Kocaeli, Aralık 2012; *Kazakistan Ülke Raporu 18.06.2012*.
- Kazakhstan on a podium of the Central Asia, *Islam in Kazakhstan*, No: 1, 2010.
- KENZHETAYEV, D. (2010). Relations between State and Religion Have to be Concretized. *Islam in Kazakhstan*, No: 2.

- KƏRİMOV, E. Ə. (2008). Şəmkir Rayonunda Yaşamış Almanlar Haqqında Bəzi Rarixi-Etnoqrafik Məlumatlar. *Şəmkir, Arxeoloji İrsi, Tarixi və Memarlığı, Birinci Respublika Elmi-Praktik Konferansı, 28-29 Noyabr 2007 Şəmkir*, Bakı.
- KOLUKIRIK, S. ve SARAÇ, İ. H. (2010). Farklı Dini Graplarda Kirvelik Geleneği: Sanal Akrabalığın Dönüşümü Üzerine Bir Araştırma. *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 2(1), 2010, 217-232.
- KUTALMIŞ, M. (2004). Tarihte ve Günümüzde Kazakistan'ın Alfabe Meselesi. *Bilig*, 31, 1-21.
- MUSA, Q. (2011). Müsair Azərbaycan Cəmiyyətində Milli Adət-Ənənələr. Mart-Aprel, 2(22).
- MUSAYEVA, Şəhla Musa Qızı. (2010). Azərbaycanda Din-Dövlət Münasibətləri. *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyat Fakültesinin Elmi Məcmuası*, No: 14, Sentyabr.
- MUSTAFAYEV, R. (2011). İdarəetmə Sistemlərində Dövlət və Din Münasibətləri. *Dövlət və Din*, Mart-Aprel, 2(22).
- NAKİP, M. (2012). Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.
- NAZLIGÜL, H. (2003). Azərbaycan Dini Literatüründe Hz. Muhammed. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(15), 63-89.
- NƏBİYEV, A. (2002). *Azərbaycan Halq Ədəbiyyatı*. Bakı: Turan Nəşrlər Evi.
- NİCHOL, J. (2013). Kazakhstan: Recent Developments and U.S. Interests. *Congressional Research Service, CRS Report for Congress*, July 22.
- NURUZADƏ, Ş. (2010). *XX Əsrin 20~30~cu İllərində Azərbaycanda Etnokonfessional Şərait*, Bakı: Xəzər Universiteti Nəşriyyatı.
- ORUCOV, H. (2009). Dinlərarası Diyalog: Qarşılıqlı Anlaşmadan Birgə Əməkdaşlığa Doğru. *Dövlət və Din*, Sentyaber-Oktyabr.
- OSPANALİYEVA, B. (2011). *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- OSPANALİYEVA, B. *Kazakistan'ın Jambıl Bölgesi Efsaneleri*.
- POLAT, K. (2012). Azərbaycan'da Yahudilik və Dağ Yahudileri. *Bütün Yönleriyle Yahudilik Dinler Tarihi Araştırmaları VIII*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları (Uluslararası Sempozyum, 18-19 Şubat 2012), 149-165.

Republic of Kazakhstan: 2013 Article IV Consultation Concluding Statement of the IMF Mission, International Monetary Fund, June 4, 2013.

RICHARD, P. (1997). *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923*. Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge.

SƏTTAR, A. (2009). *Azərbaycan Tarixinin Xronologiyası*. Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu.

SOMUNCUOĞLU, T. (2012). *Azerbaycan Ülke Raporu*. Ankara.

The CIA World Factbook 2010, Skyhorse Publishing, New York, 2011.

UŞAK, C. (2010). Astana: Diyalogun Sözden Eyleme Dönüştüğü Yer. (*da*) *Diyalog Avrasya*, 17, Kazakistan.

ÜNAL, F. (2008). Kazak Türklerinde Defin Merasimi ve Aş Verme Geleneği. *Bilig*, 45, 103-130.

YILDIRIM, A. (2012). Orta Asya'da İslâm'ın Yayılmasında Din Âlimlerinin Rolü. *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, M. Savaş Kafkasyalı (ed.), Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara-Türkistan.

YILMAZ, K. (1997). Ahmed Yesevî'nin Şöhreti ve Tesiri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, Konya.

YİĞİT, A. (2001). Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 1-15.

ZEYNƏDDİN, N. (2010). Azərbaycan Xalqının Raixi Nailiyyəti: Tolerantlıq. *Dövlət və Din*, May-İyun.

ZEYNƏDDİN, N. (2009). Azərbaycanca Yəhudilik. *Dövlət və Din*, Aprel, 2(10).

http://moskovalife.com/index.php?option=com_content&view=article&id=702 (Erişim Tarihi: 12.07.2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Kategori:Yahudi_as%C4%B1ll%C4%B1_Azeriler (Erişim Tarihi: 14.07.2013).

<http://v3.arkitera.com/news.php?action=displayNewsItem&ID=61213>

<http://www.1news.com.tr/azerbaycan/siyaset/20130504100829465.html> (Erişim Tarihi: 26.07.2013).

http://www.azerbajjans.com/content_1540_tr.html (Erişim Tarihi: 26.07.2013).

http://www.azerbaijans.com/content_1703_tr.html (Erişim tarihi: 15. 07. 2013).

http://www.azerbaijans.com/content_499_tr.html (Erişim Tarihi: 15. 07. 2013).

<http://www.btso.org.tr/databank/countryreport/11-kazakistan.pdf> (Erişim Tarihi: 02.08.2013).

http://www.judicialcouncil.gov.az/e_az_republic.php#10 (Erişim Tarihi: 05.08.2012).

<http://www.tucsa.org/proje.asp?proje=36>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan> (Erişim Tarihi: 16.05.2013).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan> (Erişim Tarihi: 16.05.2013).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ahmed_Yesevi (Erişim Tarihi: 31.07.2013).

<http://tr.wikipedia.org/wiki/Albanya> (Erişim Tarihi: 14.07.2013).

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan> (Erişim Tarihi: 16.05.2013).